

7765

ԲՐ. ՄԱԼԻՔԱՍ

ԿՕՆԳՈՒՌՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԼԻՆ

ՆԿԱՐԱԳՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
"ՈՐՆԷ ՄՕԲԸՌԷՆ"Ի ԾԱԳՈՒՄԸ,
ԿՕՆԳՈՒՌՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑՄԷ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԱԾ,
ԺԻՒԼԻ ՄԱՂԸ, "ԼՈՅՍ"Ի ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆԸ.

ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վ. ԵՒ Հ. ՏԷՐ-ՆՇՐՍԷՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1907

4. 09
- 16

84.09
15-15

ԿՕՆԳՈՒՌՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԼԻՆ

1002
7942

ՆԿԱՐԱԳՐԻ ՌԻՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
ՌԸՆԷ ՄՕԲՐՈՒՆԻ ԾԱԳՈՒՄԸ,
ԿՕՆԳՈՒՌՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑՄԷ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԱԾ,
ԺԻՒԼԻ ՄԱՅԸ, "ԼՈՅՍ", Ի ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆԸ.

ԳՐԵՑ

ԳՐ. ՄԱԼԻԲԱՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վ. Լ. Ն. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

79

1907

11879

22 MAY 2006
19 NOV 2010

ԿՕՆԳՈՒՈՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԼԻՆ

ՆԿԱՐԱԳՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պալզաքի գործերն ուսումնասիրողներէն մէկն է Պ. Անտուէ Լը Պրեդոն, որ սապէս կը խօսի Կօնգուռնիներու մընէ Մօրլոնէն վէպին նկատմամբ.

«Պալզաքի և ո՛չ մէկ վէպն զմեզ այնքան չյուզեր՝ որքան Ֆլօպէտի Տիկին Պօլառիին վերջին գլուխները, կամ Հէնուիք Սիէնքիէվիէի՝ Fort comme la Mort-ի վերջին էջերը: Ալֆօնս Տօմէ խիստ շատ արցունք թափել տուաւ իր le Petit Chose, l'Evangéliste, Sapho աշուն վէպերովը. մինչդեռ Պալզաք երբէք այնչափ լացուցած չէր մէկը: Իրենք իսկ, Կօնգուռնիներ, այդ շատ սրամիտ և այնքան ծաղրող Կօնգուռնիներ, որ յաճախ իրր անդրաչներ կամ զգայաղբիւրներ ամբաստանուեցան, միթէ չէ՞ր բաւեր իրենց, այդ անիրաւ յանդիմանութեան պատասխանելու համար, արտասանել մընէ Մօրլոնի անունը, սքանչելի ստեղծագործութիւն մը, որուն համարժէքը չի գտնուիր Պալզաքի քով, այդ մընէն, այդ «չնկացող մելամաղձիկը», ինչպէս որ ինք կ'ըսէ իրեն համար, այդ դաղղիացի քոյրը Թօլսթօյի ամենասիրուն աղջկանը, Նաթաշա Ռօսթօֆի քոյրը:» (1)

Ուրնէ գլխաւոր դերասանն է, իր եղբորը Անուի Մօրլոնի հետ, ներկայ վիպասանութեան, և այս երկուքին շուրջը կը թաւալին իրենց ծնողքը՝ Պարոն Լուի և

(1) André Le Breton: *Balzac, l'Homme et l'Oeuvre*. — Armand Colin, 1905, էջ 286—7.

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک فی ۱۷ تموز ۳۲۳ تاریخلی
و ۲۰۵ نومرولی رخصتنامه سیلہ طبع اولنمدر

4316-85

Տիկին Թերեզ Մօրբուէն, ասոնց որդեգրեալը՝ Տրնուազէլ, և ամուսնացած աղջիկը՝ Տիկին Անտիէթ Տաւառանա:

Երկրորդական դերեր կատարողներուն մէջ աչքի կը դարնէ հայր Պլամբուա անուն եկեղեցականը, Բարիզի ընչաւոր դասակարգին պատկանող անձանց և ընտանեաց խոստովանահայրը: «Հարուստներու ակումբին խոստովանահայրն էր, աղնուատոնմ անձանց խղճին առաջնորդն էր, կ'սփոփէր մխիթարութեան արժանի հոգիները միայն... արքայութիւնը՝ հարուստներուն հասողութեանը կը մօտեցնէր... կը մեղմացնէր ասպաշխարութիւնը, կը քակէր խաչին կապերը, աւաղ կը ցանէր փրկութեան ճամբուն վրայ: Աղքատներու դառն, անհաճոյ և դժնեայ կրօնքէն կը հանէր հարուստներու կրօնքի պէս բան մը, սիրուն, թեթեւ, սքանչելի առաձգական, ճկուն կրօնք մը...» (էջ 61)

Յետոյ, կուգայ ծերուկ Պառուսը, փորագրութեանց հաւաքածոյներու այդ մենամոլը՝ որ, յուղարկաւորութեան մը միջոցին անդամ, կը մտածէ աճուրդի մը վըրայ և կը ցաւի թէ Նուագահանդիսի հաւաքում անուն տղակերը իր ձեռքէն ուրիշներ կ'առնեն այդ ժամուն «Փառաւոր փորձ մըն էր, կ'ըսէ, ... ձօնին փորագրութեան առաջ քաշուած»:» (էջ 225)

Աննշան և միջակ անձանց կարգէն են Ռենէի նշանածը Պ. Ռելվէռզօն (էջ 50). յետագայ ուրիշ մէկ նշանածը Պ. Լըմէօնիէ (էջ 146 և 200). քեռայրը Պ. Տաւառանա (էջ 57), վերջապէս — թէեւ չատ աւելի ուշագրաւ — լեռնցի Վիլագուսը (էջ 201) և այդ Տառուայիէ անուանուած զրացին՝ որ զիշեր ու ցորեկ իր պարտեզին հողերը կը փորէ, կը տնդափոխէ, կը զիգէ, ցիցեր կը տնկէ. «Երեք հարիւր նոր ցիցեր տնկեցի այսօր» կ'ըսէ, (էջ 28): Իրը վկայ կը ծառայէ Անտիի մեռած ամարտին մէջ: (էջ 216)

Բարիզեան դահլիճներու մէկ պզտիկ հեռանկարը Վայ՝ ուր կը շարժին տիկնայք Թէզլինի, տը Շանրօմաու, տը Սէն-Սօլէօն, և երկու պատանիներ՝ Պարոնայք տը Լօսսաք և տը Մէլզօնէլ (էջ 151): Ասոնց սնոտի խօսակցութիւնները, թեթեւամտութիւնները և չարախօսութիւնները հետաքրքրական են: Վրայ կը հասնի տը Լեռմօն պարոնուհին, բարեխօսելու համար Ամերիկայէն նորահաս խիստ հարուստ ընտանիքի մը տալիք պարահանգէսին նկատմամբ (էջ 157): Այս մանրամասնութիւնները կուտան՝ թէեւ փոքր այլ ճիշտ գաղափար մը Բարիզեան կեանքի դատարկապորտներուն վրայ:

Անցնինք, սակայն, մեծ նկարագիրներու ուսումնասիրութեանցը:

Պ. Լուի Մօրբուէն: Պատուաւոր, պարկեշտ, սլառ կառելի քաղաքացի մը, նախկին սպայ, որ կեանքն ուսմամբ անցուցած է, երկրին քաղաքականութեանը մասնակցած է և, հուսկ յետոյ, չաքարի դտարանի մը տէրն է այսօր: Իր կնոջը հակապատկերն է, բնաւորութեամբ: Կինը չարախօս և բամբասող է, դաւառացիի մը պէս ալ հախրտ. իսկ ինք համբերող, ներողամիտ, լայնախոհ և ազնուասիրտ է: Պ. Մօրբուէն — մի քիչ մեղադրելի ետասիրութեամբ մը — կը չփացնէ իր աղջիկը Ռենէն. իսկ կինն անդադար կը քննադատէ աղջկանը թերութիւնները (էջ 50): Հետաքրքրական է ասոնց դիշերային մէկ վիճարանութիւնը, անկողին մտնելու առտին (Գլուխ Ե): Որքան համակերպող, այնքան ալ հաստատամիտ է Պ. Մօրբուէն: Զինուորականի նկարագիրը միշտ իրեն հետ է. քիչ խօսող, բայց հաճելի և զուարթագէտ: Երբ կ'ստիպուի արդարացնել իր վարձուքը իր որդւոյն Անտիի ամուսնութեանը նկատմամբ, խօսքերը չեն պակսիր, աղղու, լեզուանոյշ խօսքերով կը զիմադրէ կնոջը յարձակմանը.

— «Ա՛լ բաւց. սա ըսածդ, սիրելիս, անիրաւու-

թիւն է... ինծի այնպէս կուգայ որ տասնըփնգ օրէնս աւելի չեղաւ որ կրցածս ցոցուցի...: Շատ նեղանալի օրէնս մը մտիկ ընելու գայինք... գիշերը պաղպաղակէրայ, բան մը որ չարաչար կ'ատեմ... խօսակցեցայ անձրեւին և աղէկ օգին վրայ այնպիսի գաւառացիի մը հետ՝ որ ամէնուն կը պոռար թէ իր աղջկը օժիտ ունէր...: Պիտի ըսես թէ չաջողեցաւ մեր Անուիին ամուսնութիւնը: Բայց յանցանքը ի՞նչ է եթէ այն գաւառացին իր աղջկանը համար կը վնասէր «փառաւոր արու մը», ինչպէս ինք կ'ըսէր: Ի՞նչ է յանցանքը, մինա՞կ իմս, եթէ մօր որդին չունի Հերակլէսի մը շինուածքը:» (Էջ 58)

«Յանցանքը մինա՞կ իմս է», ահա՛ Պ. Մօրընէնի սուր և չարաճճի մէկ հարցումը՝ որ բոլորովին ղինաթափ կ'ընէ իր կինը և որ հաղար բամբասանք կ'արժէ: Պ. Մօրընէն ամփոփ կը խօսի, պաճուճաբանութիւնն ի՞նչ է չգիտեր. միտքն անկեղծ է ու սիրտը՝ մաքուր: Գիտէ, ի հարկին, երկու բառով պապանձեցնի ղիմացինը. բայց պէտք է ուշ դնել այդ բառերուն՝ թափանցելու համար անոնց խորը: Օրինակի համար, Տընուաղէլ հրաժարած էր հօրեղբոր մը ժառանգութիւնէն՝ լքանելով զայն ի նըպաստ անոր անհաւաք զաւակներուն:

— «Բրածդ օրէնքի հակառակ է — կ'ըսէ անոր Պառուս — և օրէնքը հակառակ է անբարոյականութեան: Ենթադրէ՛ որ ուրիշներն ալ օրինակիդ հետեւէին...» (Էջ 36)

Պ. Մօրընէն խելոյն կը պաշտպանէ իր պատուական Տընուաղէլը. բայց փոխանակ անամէջ բարոյականի դաս մը տալու, քմծիծաղով մը կը պատասխանէ.

— «Մի՛ վախար, Պառուս:»

Կարճ, հատու, իմաստալից խօսք մը, ահա՛, որ իր մէջ կ'ամփոփէ կեանքի մեծ փորձառութիւն մը: «Մի՛ վախար, ամէն մարդու տրուած չէ այնքան մեծ վեհանձնութիւն գործել», ըսել կ'ուզէ:

Տիկին Մօրընէնի գլխաւոր մտադրադումն է գտնել աղջիկ մը՝ իր Անուիին համար: — «Ի՞նչ կ'ըսես, Մօրընէն, դուն, Անուիին ըսածին: Օրիորդ Պուռօֆօն...» Ահա դարձեալ պատասխան մը որ, նախորդներուն պէս, միշտ կտրուկ և համակերպող է. — «Ի՞նչ առարկութիւն կ'ուզես որ ընեմ:» (Էջ 95)

Պ. Մօրընէն խիստ մարդավար է իր ստորադասներուն հետ: — «Բարի լոյս, Քուէթինո, բարի լոյս, ընկերս» կ'անուանէ իր գիւղի տան ծառան՝ որ ասեհօք իր հրամանին տակ ղինորած էր: (Էջ 242)

Անցքեր ալ կան՝ ուր Պ. Մօրընէնի խօսքերը սովորականէն կը բարձրանան, կ'ստանան վեհութիւն մը, կը հասնին վսեմութեան մը: Անուի, իր անդրանիկը, մենամարտի մէջ կ'սպաննուի: Երբ հայրը կ'իմանայ փոթաբեր լուրը. — «Օ՛հ, կը գոչէ, հայր մըն ալ չգիտեր թէ ո՛րքան կը սիրէ իր զաւակները:» (Էջ 223) Քիչ յետոյ, կը հարցնէ. — «Քաջութեամբ մեռա՞ւ:» — «Ձեր որդին էր ան». — կը պատասխանէ Տընուաղէլ: (Էջ 224) — Չկա՞յ միթէ, հոս, զգացման վսեմի սրտառուջ օրինակ մը, Որատիոսի «Թո՛ղ մեռնէր»ը յիշեցնող: Իսկ Պ. Մօրընէնի լուռ, համբերատար և արութեամբ համակերպող քնաւորութիւնը կը հասնի իր վսեմութեան գագաթնակէտին՝ Ուրնէի երկար հիւանդութեանը և աղեկտուր ոգեւորին ամբողջ տեւողութեանը միջոցին: Քիչ ծնողքներ պիտի կարենային, իրենց անձամբ, օրինակ հանդիսանալ, նոյն պարագաներուն մէջ, համանման զօրութեան մը կամքի: (Էջ 232—273)

Հակառակը, Տիկին Մօրընէն շատախօս է, գաւառացիի ամբարտաւանութեամբ տոգորուած է, կը սիրէ բամբասանքը. զէջ գաղափար ունի իր ընտանիքէն զատ ուրիշի ընտանեաց ծագմանը վրայ: Օրինակի համար, Տիւռանները շատ լաւ են «հեռուէն տեսնուելու համար» (Էջ 92): Մինչդեռ, երբ Պ. Մօրընէնի կարծիքը կը

հարցուի Ռեմոյի անուն աղջկան մը ընտանիքին վրայ.
— «Բան մը չեմ գիտեր — կը պատասխանէ: Մօրդ հար-
ցուր: Խօսեցէ՛ք, Տիկին Մօրբուէն:» (էջ 93)

Եւ Տիկին Մօրբուէն, բերանը կը բանայ. — «Հայրը,
Խալաքի թշուառ կճածեփող մը, առանց ստակի Բա-
րիզ կուգայ և փթիւր ծախելով կը հարստանայ. սակա-
րանին մէջ կը խաղայ:» (էջ 94) — Անդին, «Պուռօ-
նեռուն կինը, պաղ կերպարանք մը ունի, մեծ-աղայու-
թիւն մը կայ անոնց տանը մէջ. գործաւորի մը հնարքէն
վատեկեցան իրենց միլիոնները, և այդ հնարքը քանի
մը փարայով գնած էին:» (էջ 102) — «Գործիդ նայէ՛,
Տիկին Մօրբուէն, անոնք մէկէ աւելի անանկ հնարքներ
գնած ըլլալու են». — Այո է, ահա՛, լայնախոհ Պ. Մօ-
րբուէնի բարեմիտ և կարուկ պատասխանը:

Իրենց աղջիկը եւս, Ռենէ, կը սիրէ բամբասանքը,
բայց սրամիտ և զուարճարան չարախօսութիւնը, ինք-
նուրոյն և մտահար անձնականութեամբ մը, հատու չեղ-
տով մը, սրաթուիչ դատողութեամբ մը, բոլորովին
տարբեր մօրը տախկութիւններէն:

Ահաւասիկ խոցոտիչ դիտողութեանց շարք մը, հը-
րաւէրի ցուցակի մը պատրաստութեանն առթիւ Ռենէի
բերնէն ելած: — «Նախ մեր ընտանիքը... անցնինք:
— Օրիորդ Շանիւ՝ որուն ակաւանները կը նմանին պատե-
րու վրայ շարուած ապակիի կտորներու» — «Տիկին
Շալը կը պատմէ անդադար» — «Պ. Հառանպուռ, որ
փոխէն հիւանդ կ'ըլլայ» — «Օրիորդ տը լա Պուազ,
գերբայնեռուն Զօրականը, որ ստորադասական անկա-
տարի սխալները կը սրբագրէ» — «Պ. Լօսիօ, օձերը
(օձ = ջար-ղեղո) — «Գլօքըմէնները, հայրը, մայրը, տը-
ղաքը, ամէն հասակէ մարդ կայ» — «Վինէօնները, ա-
ւելորդ է հրաւիրել, վստահ չի հանրակառքի մը դծին

վրայ գտնուած տունները միայն կ'երթան անոնք» (այ-
սինքն կառքի համար ստակ չեն ծախսեր) — «Մէշէնե-
րը, երեք քոյրեր, մէկն ապուշ, մէկը...» (էջ 126):
— Երբ իրեն դիտողութիւն կ'ըլլուի. «Արդէն համբա-
շխուած է չարախօսութեան մասին» կը պատասխանէ:

Դեռ ուրիշ օրինակներ չարախօսութեան: Սեղանին
վրայ կը խօսուի Տիկին Պանիէն անուն կնկան մը վրայ.
— «Օ՛հ, կնքաճայր, այծամարդի կը նմանի» (էջ 30) — կը
գոչէ Ռենէ: Բայց անդրադառնալով խօսքին չափաշանց
յանդգնութեանը — «Գլխուն համար միայն կըսեմ» — կ'ա-
ւելցնէ իսկոյն: Յայտնի է թէ կէս այծ, կէս մարդ ա-
ռասպելական էակները (Satyre) իրենց ճակտին վրայ
պզտիկ եղջիւրներ ունէին, այծի պոչ և այծի ոտքեր,
մազոտ մարմին, և վտաշոտ հալածումներով կը հետա-
պնդէին անտառաց յաւերժահարսերուն:

Այս անցքին մեկնութիւնը, ինչպէս նաեւ քանի մը
ուրիշ ծանօթութիւններ յաղաւուեցան թարգմանութե-
նէս, պարզապէս ծախուց խնայողութեան համար: Վէ-
պէն դուրս, քառասունը ութն էջի (երեք format) հա-
մարժէք յաւելուածներ մտցուցած եմ իրր ծանօթութիւն-
ներ, առաքումներ, կենսադրական տեղեկութիւններ,
զորս ամբողջացուցած եմ քննասիրական ընդարձակ վը-
կայութեանց բերմամբ մը և մասնաւոր շահեկան թղթակ-
ցութեամբ մը:

Որքան գոհ է Պ. Մօրբուէն իր Ռենէին աշխոյժ և
անառակ ընտելեանէն, այնքան գոգոհ է մայրը՝ անոր
վառվառութիւնէն: Մայրը յաճախ կը գանգատի թէ
անտանիքի է աղջիկտիսի մէջ, և ամէն փեսացուի վրայ
«ստիկիլը բան մը կը գտնայ:» (էջ 51) — Ռըվէնչօն՝
«երէկուան այդ պարոնն» է (էջ 87) — Լումբօնիէ՝ «պտք-
ցամատի կտորի մը պէս ոտքեր ունի կօշիկներուն մէջ:»
(էջ 178) — Յետոյ, իրենց գիւղին ծերուկ երէցին վրայ
խօսելով, կը յիշէ թէ ճաշի ստոն՝ «բերան լուալու

անօթին ջուրը կլեց:» (էջ 14) — Գիւղին գաւառապետը՝ «ծերուկ ջուլ» մըն է (էջ 51): — Մայրը շատ կը տխրի աղ-ջըկանը լեզուի այս յանդգնութիւններէն և դառնացած կ'ըսէ էրկանը. «Օր մը կը կարգուի, այս բաւերովը, հաւատա՛... ասոնցմով ուրիշ փեսացուներ ալ պիտի քաջաբերուն ներկայանալու, այնպէս չէ: Վստահ եմ որ Ռընէ ընկերութեանց մէջ չարարութեան համբաւ չինած է... Թող քիչ մը դեռ վստահ այս սրամտութիւնը... պիտի տեսնես թէ որչափ շատ խնդրող պիտի ըլլայ աղ-ջըկանդ համար: Ինչ զիբութեամբ կարգեցի Անուիթս: Իսկ աս, աս իմ խաչս է:» (էջ 51)

Նոյն լեզուով կը գանդաւոր նսեւ իր խոստովանա-հօրը. «Մօր մը համար գժրազդութիւն նկատուելու ըւ-նութեամբ աղջիկ մըն է Ռընէ:» (էջ 69)

Օրհասական ժամուն, Ռընէ զղջալ կը թուի հեգնե-լու իր հակումներուն վրայ. — «Սրամտութիւնը, կ'ըսէ անմիտ բան կերեւայ ինծի հիմայ:» (էջ 266) Կ'սկսի նե-րողամտութիւն զգալ ամէն մարդու հանդէպ:

Հայրը, Պ. Մօրընէն, չափազանց կը սիրէ իր աղ-ջիկը, զայն չփայտելու աստիճան, ինչ որ պատճառ կ'ըլ-լայ թէ՛ իր, թէ՛ աղջկան, թէ՛ ընտանիքին գժրազդու-թեանը: Կարգացուելու արժանի են 85 էն 90 երրորդ-ինչպէս նաեւ 44 էն 45 երրորդ էջերը, որոնց մէջ Տընուա-զէլ մանրամասնօրէն կը բացատրէ Ռընէի բուն նկարա-գիրը և հօրը մեծ գորովը:

ԺԳ գլխուն մէջ կը յայտնուին Ռընէի բոլոր ման-կական չարածճութիւնները, ստահակութիւնները և պատ-բաստարանութիւնները (էջ 119—121): Ռընէ նամանցուած է (էջ 47) «չնկացող մնւամաղձիկ» ի մը, այսինքն՝ տը-խուր և զիւրազգած խառնուածքով էակի մը, որուն աշխոյժն ու զուարթութիւնը արտաքին են, ներքնա-պէս մեքսանդոնի, արտաքուստ՝ շնկացող, աղմուկ հա-նող: Մեղամաղճոտութիւնը արձակ ասպարէզ կը գտնէ

անգամ մը զաշնակին առջեւ, Շարէնի Թադման ֆայրերը զարկած միջոցին, հօրը արգելքին հակառակ: Հայրը, զիմանալով անոր զիւրազգածութիւնը, պատուիրած էր զգուշանալ այդ հատուածէն. բայց օր մը Ռընէ կ'զգայ «մոլեկէն ցանկութիւն մը ինքզինքը լայնելու» և իսկոյն կիցնայ Շօրէնի վրայ: (Գլուխ Իէ. էջ 168)

Իսկ ԻԲ գլուխը հիանալի է իր օրինակ Ռընէի ճարտասանութեանը՝ մտազրգելու մէկ վարկեանին: — «Երկու տեսակ մարդ միայն գիտեմ, — կը գոչէ — նախ, անոնք որ պարկեշտ են... և միւսները:» — «Չափէն աւելի քու աղջիկդ եմ — կ'ըսէ հօրը — և չեմ կրնար կըլլել ինչ որ իմ աչքիս զարչելի կ'երեւայ:» — «Սչ-խարհիս ներողամտութիւնները զիս կը զայլացնեն:» (էջ 171, 172 և յաջորդները)

Սրտազրաւ և յուզիչ նկարագրութիւններով լեցուն է այս գիրքը, որոնց միջեւ նշանակելի են մանուկ Ռընէի առաջին խոստումները Մօրիմօնի անտառին մէջ (էջ 20—24), և նոյն անտառին տարբեր տեսարանը՝ Ռընէի հի-ւանդութեան օրերուն (էջ 243) — Յուզիչ է նաեւ եկե-ղեցւոյն պաշտիկ գերեզմանոցին պատկերը (էջ 249): Սակայն, ասոնցմէ ալ գերի վերայ նկարագրութիւն մը կայ, վարպետի մը վրձինէն ելած դաշտանկար մը, որ է Սէն գետին դալար եղերքը, Սէն դ'Ուան կղզիէն առնուած (էջ 15), «որուն նմանը Կօնգուաներէ առաջ չկար» — կը վկայէ գաղղիացի երեւելի քննասէրը՝ Սէնդ - Պէօլ:

Վերջապէս, գրքին երկրորդ մասը — ԽԵ գլխէն սկսեալ — բոլորովին կը տարբերի մնացածէն, ոճին հան-դարտ ու հոգեբանական յատկութիւններով՝ որոնք այն-քան լաւ կը պատշաճին Ռընէի ճգնաժամուն զգացողու-թեանցը արտայայտմանը: Չենք այլ եւս հանդպիր ա-ռոյգ, ոստոստուն, զուարթ և սրամիտ գաղափարներու շարքին՝ որոնց ձեռնտու կ'ըլլար մանր մանր պարբերու-թիւններով ընդհատուած, առերեւոյթս անխնամ, քմահա-

ճոտ և ջղուտ դրեւակերպ մը: Այլ հակառակը, օրհասական հիւանդին նուազուն կամքին և խաւարին մէջ խոքասուզող հոգւոյն բոլոր տարտամութիւնները արտաքերուած և արձանագրուած են պարագային յարմար ոճով մը՝ որ ընթերցողին միտքը կը պատէ ճիշդիքով և մեծ նուորտով մը, անհունին և յախանականին բոլոր անբաւորութիւններովը, որոնցմէ թուի փչել Նարեկեան խորհրդաւորութեան հեռաւոր հով մը: Եւ ինչո՞ւ վարանէի յատկօրէն խօսելու: Իրենց հոգեւորական կարճ բայց խորին ուսումնասիրութեանը մէջ, Կոնգուէները գործածած են բառերու անսխալ նորոգման զուգակցութիւններ՝ որոնց նմանները պէտք է վնասել Պօլէի գամբանականներուն մէջ, և անոնց աւելի կընճոտաները՝ մեր Նարեկին աստուածաշունչ տողերուն մէջ: Ի՞նչ է արդէն մեր Նարեկը, եթէ ոչ իր Աստուծոյն և իր Կրօնքին սէրէն տոջորտած և վերացած ապաշխարողի մը խղճին քննութիւնը, աստուածաւախի մը հոգեբանութիւնը:

Արդարեւ, Կոնգուէներու յիշատակելի արժանիքներէն մէկն ալ եղած է զիտնալ պարագային յարմարագոյն ոճը, և զայն կիրարկել: Եւ այնքան ճիշտ է, կարծեմ, զաղափարս, թէ կարելի չէ չփոթել Բոյր Ֆիլիքսի մանկութեան երկայն նկարագրութիւնները, Ժեռմիկի Լասեռքի մէջ՝ Օրդ. Վասանտէօյի ամբողջ պատմութիւնը, որոնք այնքան հանդարտօրէն գրուած են և խնամքով, միւս քանի մը գրքերուն գրգռիչ և յուզեալ ոճին հետ՝ ինչպէս Մակեթ Սալոմէինը, ինչպէս Շատոյ Տրեւայէի քանի մը մատերունը: Իսկ Տիկին Ժեռմիկի, որ բողբոջին ուրոյն է, շատ կետերու մէջ նմանողութիւններ կը բերէ Ռլոն Մօքլոնի վերջին էջերուն հոգեբանական վերլուծմանը հետ:

Եւ այս տեսակէտով է որ քիչ արդար կը թուի ինձ էմիլ Ֆակէ գաղղիացի նշանաւոր քննասէրին մէկ մաս-

նակի դիտողութիւնը՝ Կոնգուէներու ոճին նկատմամբ, զոր — գովարտենելով հանդերձ — կը գտնէ «անհարկօրէն յոգնեցուցիչ և միօրինակ, ըստ իր սովորականին»: Այս, անձնական տպաւորութիւն մըն է՝ որուն ըսելիք չունիք: Բայց ուր Պ. Ֆակէ թուի ճշգրտութենէն, հեռանալ հոն է երբ կը պատճառարանէ աւելցնելով թէ «Կոնգուէները ԵՐԲԷՐ չեն փոխեր ոճ»: (1)

Ամէն անոնք որ կրցած են կարգաւ և ուսումնասիրել Կոնգուէներու վեց գլխաւոր վիպասանութիւնները, անշուշտ պիտի անդրադառնան թէ զանգատս անտեղի չէ Պ. Ֆակէի մասնակի դիտողութեանը մասին: Այո՛, թերեւս քիչ մը աւելի յոգնեցուցիչ են Կոնգուէները միւսներէն. բայց գալով միօրինակութեան, ո՞ր հեղինակն է որ չունի իր սովորական կերպին միօրինակութիւնը, մանաւանդ երբ, ինչպէս Կոնգուէներու համար կ'ըստի, ասոնց սովորական կերպը առաջ եկած է իրենց ինքնուրոյն և խիտ նորօրինակ ոճին յարաւու աղղեցութենէն: Իր արձակ գրութեանցը մէջ, գտած եմ թէ վերջի վերջ մըն ալ ճշմարտապէս «յոգնեցուցիչ և միօրինակ է» — à sa manière, Պ. Ֆակէի բառովը: Պաշտօն և Զօլա, չունին միթէ, ասոնք ալ, իրենց յոգնեցուցիչ միօրինակութիւնները, հակառակ իրենց բարձր տաղանդին, հակառակ իրենց թանկագին ձիրքերուն:

(1) «...Style horriblement fatigant et monotone à sa manière, parce que les Goncourt n'en changent jamais.» Emile Faguet: *Propos Littéraires*, 3me Série, page 187.

ՌԸՆԷ ՄՕԲԸՌԷՆԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

«Այս երկասիրութեան մէջ — կը հաշակեն հեղինակները իրենց յատկաշահութիւնը — բոլորովին երկրորդական է երեւակայական և անգոյ էակներով վէպ մը յորինելու գիտաւորութիւնը, մնացած ամէն վէպերուն պէս:»

Հետեւաբար, երեւակայական էակներ չեն էտմօն և ժիւլ տը Կոնդուսերու ներկայ սրտազրաւ և գեղեցիկ վէպին գլխաւոր դերասանները. այլ իրապէս գոյութիւն ունեցած անհատներ, զոր հեղինակները տեսած, քննած կա՛մ ուսումնասիրած և մեր աչաց առջեւ ցուցադրած են:

Սրգարեւ, Մօրլուէն ընտանիքին պետը, Պ. Շատլ-Լուի Մօրլուէն, պատկերն է վիպագիր եղբարց հօրը և երբեմն հօրեղբօրը: Ահա՛ իրենց նախնեաց կենսագրութիւնը, իրենց ձեռքով գրուած:

«Միթէ մեր յանցանքն է եթէ կը կրննք մեր մեծ հօր անունը, որ փաստաբան մըն էր, 1789 թ. Ժողովին անդամ. եթէ կը կրննք մեր հօր անունը, Նաբօլէօնի Մեծ Բանակին ամենէն երկրորդ սպաներէն մէկը, որ մեռաւ քառասունը չորս տարեկան, անցուցած յոգնատանջ օրերէն և ընդունած վէրքերէն, սուրի այն եօթը հարուածներէն՝ զոր գլխուն ընդունեցաւ խաւիոյ մէջ քաջագործութենէ մը, Ռուսիոյ՝ պատերազմէն՝ զոր ծայրէ ծայր ըրաւ և ուր, Մօսքովայի ճակատամարտին յաջորդ օրը, կոտրած դտաւ իր աջ ուսը:» (1)

Տեղագրութեանց գալով, վէպին մէջ խօսուած Պառուա (Barois) վայրը, հին նահանգ մըն է Գաղղիոյ, Լօռէնի փառաւարութեան մաս, Մէօզ գետին վրայ և

(1) Préfaces et Manifestes, Շառքանժիէ, 1888, էջ 162. — Կարգացէր այս մանրամասնութիւնները՝ Դեռահաս, Միշակոտեաթի մէջ, սկսեալ «Շառ-Լուի-Մօրլուէն ծնած էր 1787 թ. . . » մինչև «կը խորհակտ սուրը և յոյսերը»: (էջ 18-19)

Նանսիի կողմերը: Իրենց Օրագրին մէջ նաեւ կան սատողերը. «Մեր մեծ հայրը խառաբարոյ պետ մը եղած է իր ընտանիքին. մեր հայրը, որ հաղարապետ էր ֆանըր հինգ տարեկան — (վէպին մէջ ֆանըր վեց նշանակուած է) — և որ Նաբօլէօնի բանակին մէջ իրը ճշմարիտ յանդուգն մէկը կը նկատուէր իր ընկերներէն, կը պատմէր թէ երբեմն իր զրպանին մէջ ութը կամ տասը օր պահած էր իր հօրը ուղղուած նամակ մը, զայն բանալու համար ձակելէ սուաջ:» (2)

Մեր հեղինակներուն հայրը, Մառք-Բիէն-Հիւօ տը-Կօնդուա, 1821 թ. կ'ամուսնանար Օրդ. Անէթ-Մէսիլ Կէռէնի հետ, Բարիզ ծնած, քսան երեք տարեկան աղջիկ մը: Կինը իրեն օժիտ բերաւ քառասունը չորս հազար ֆրանք, իսկ ամուսնին ունէր իր զինուորական թուղթ, ինչպէս նաեւ տասն եւ եօթը հազար ֆրանք. ասկէ զատ Պուէնվիլիէի մէջ ազատի մը, ուրիշ ազաւրակ մըն ալ Պուէվանի մէջ: Դեռահասի ամուսն ընտելութիւն հաստատեց ի Պուռմօն (3): — «Մօրլու մահուէնէն վերջ, Պ. Մօրլուէն — (նոս իմացիր իրենց հօրեղբայրը՝ Անթուան-Վիքթօր տը Կօնդուա, 1783—1857) — նեղ կզգար այս պղտիկ քաղաքը՝ ուր այլ եւս կապ մը չունէր. բայց Բարիզի բնակութիւնն իրեն արգիլուած ըլլալով, կը ծախէր Պուռմօնի տունը և պտղամասի փոքր իրաւունքները՝ զոր ունէր ան երկրին մէջ, բացի ազաւրակէ մը. . . (վէպին մէջ՝ Վիլսգուռնը) և կերթար մանկամարդ կնոջը հետ ապրիլ մեծ ոտացուածքի մը մէջ՝ զոր կը գնէր Պասինիի խորը, ի Մօսիմօն. . . » (3)

«Պ. Մօրլուէն — (նոս դարձեալ իմացիր հօրեղբայրը Բիէն-Անթուան) — ընտրութեանց ժամանակ կերեւար գաւառական վիճակին ամէն կէտերուն վրայ. յետոյ կը

(1) Հատոր Ա. — Շառքանժիէ, էջ 198.

(2) Տես. Դեռ. Միշի. էջ 19 և 20.

(3) Haute Marne, nommée autrefois Bassigny. - Դեռ. Միշի. էջ 20.

ներու Օրագրին մէջ՝ 1856 հոկտեմբերի թուականով ⁽¹⁾, այսինքն ութ տարի առաջ բուն վէպին հրատարակութենէն՝ որուն մէջ հեղինակները մտցուցին այդ աղջկան տիպարը: Օրագրին այս սողերը գրեթէ բառ առ բառ կը համապատասխանեն Ռլնե Մօքլոեկնի այն բոլոր էջերուն՝ ուր պատկերացած կայ այդ աղջկան ինքնուրոյն նկարագիրը:

Առաջին էջէն սկսեալ, Ռլնէ կը խոստովանի թէ «ձանձրոյթէն կը յօրանջէ» ընկերութեանց մէջ. թէ կը նեղուի «գիրքերէ վկայութիւն բերող» երիտասարդներէ: Թատրոնէ, դաշնակէ, նկարչութենէ կը հասկնայ (էջ 10 և 11). լաւ կը լողայ, ակտորժախով կուտէ (էջ 12). այրերու ակումբներուն վրայ գաղափար ունի (էջ 13). եօթը ժամ ձիով սրարչաւ կ'ընթանայ առանց վար իջնելու (էջ 14). աւելորդապաշտութիւններ ունի, որոտումէ կը վախնայ (էջ 14 և 264). սեղանի վրայ տամսերեք բլլալ չուղեր (էջ 15). բնութեան գեղեցկութիւններէն կը հրապուրուի և կը գնահատէ ազնոր պատկերները (էջ 17). ձիարչաւի հետաքրքիր է (էջ 32). նորագոյն կըրթութեամբ մեծցած համարձակ և ինքնահանազ աղջկան տիպարն է (էջ 44). չարախօսութեանց մասին գերազանց սրամտութիւն կը ցուցնէ (էջ 125 և 126). կը զայրանայ աշխարհիս ներողամտութիւններէն, մեղսակցութիւններէն, կատաղի թշնամին է՝ նենգութեանց և անպատուութեանց (էջ 171—174): Եւ դեռ կարելի է շարել այս կարգի բազմաթիւ ինքնուրոյն յատկութիւններ՝ որոնք բարոյթեան, ազնուութեան, վեհանձնութեան, արի համարձակութեան, մտքի և սրտի գերազանց ձիրքերու եզակի տիպարը կ'ընեն Ռլնէն, Պ. Մօքլոեկնի աղջիկը:

1859ին, Ժիւլ տը Կօնգուռ կը հանդիպի իր բարեկամ այդ աղջկան՝ որ, պզտիկ արուեստանոցի մը մէջ

— զոր հայրը չիմել տուած էր պարտէզին ծայրը — նկարչութեամբ կ'ըրաղէր: Ժիւլ մատիտով մէկ կենդանադիրը կը գծէ այդ աղջկան, պատկեր մը որ պահուած է հեղինակներուն Օթէօյի տանը ստուարատետրերուն մէջ: Մանկամարդ աղջիկը, կիսադէմ, աջէն անուած, կ'աշխատի պատկերակալի մը առջեւ: Մազերուն մէջ վարդեր խոթուած են, ճակատը կորնթարդ (bombé) է, աչքը սև. դէպի վար դարձած շապիկի օձիքէն կ'իջնայ այր մարդու քիչ մը թոյլ փողկապ մը. դժագրութեան վերի դին դրուած կայ, կապոյտ մեղանով, տիպարին անունը և օրուան թուականը, 19 Սեպտմ. 1859:

Պատկերանութեան ճիշդ այս տեսարանն է որ փոխադրուած կը տեսնուի վէպին մէջ (էջ 95), նոյն հանգամանաց տակ. բայց վէպին մէջ, Ժիւլ տը Կօնգուռ կ'անուանուի՝ Տընուաղէլ: Այս երիտասարդը Ռլնէի աղջիկ, խիտ նըրամիտ և սուր ծաղրախօսող բարեկամն է, և այս անձին մէջ մարմնաւորուի կը թուի հեղինակներուն ոգին և անհատական նկարագիրը: Պ. Մօքլոեկն և Տընուաղէլ կրթած են զՌլնէ: Բօլ տը Սէն-Վիքթօր դրած է այս վէպին վրայ, իրր գրախօսական, հիմնալի թերթն մը ⁽¹⁾, ուրկէ կը քաղենք հետեւեալ տողերը.

«Ռլնէ մեծցած է անոնց կրկին ազդեցութեանը տակ: Ամենափոքր պայմանադրական ձեւ չէ թիւրածանոր նուրբ և թրթռուն բնութիւնը: Նկարագիրն առած է առնական կերպարանք մը, և իր լեզուն՝ նըկարչի արուեստանոցներու խօսակցութեանց նկարէն չեւտը: Ինչ որ անցնի անոր անիրօձ մտքէն՝ կ'իջնէ չըրթանցը վրայ, և անկէ խոյս կուտայ յանկարծական հանճարեղ գիւտերով: Անոր միտքը, եթէ կարենայ այսպէս ըսուիլ, այր մարդու մտքովը տպաւորուած է, կը վազէ»

(1) Կօնգուռնեռն Օրագիրը, Հատոր Ա. էջ 146:

(1) La Presse, 11 Ապրիլ 1864:

կը թռչի, չարահանի անմտադրութիւններով և նկարչի աշկերտի ստանալութիւններով... Վասն զի հոն է այդ արտակարգ աղջկան հրապոյրը. յանդուգն խօսքը պատ-
րաստ կեցած է չրթունքին վրայ և անարատութիւնը՝
սրտին մէջ։ Հեգնող դիմակի մը տակ՝ կոյսի դէմք մը
ծածկուած կայ։ Մտքով բարձրագոյն՝ զինքը շրջապա-
տող հասարակ մարդերէն, խորթ թափանց և աշխոյժ դի-
տողութեամբ մը օժտուած, ինչպէս են ամէն անոնք որ-
չեղած բաները երեւակայութեամբ կը տեսնեն (seconde-
vue), Ռընէ խոյս կուտայ սիրոյ կիրքէն, նոյն իսկ փափ-
կասուն էութեամբը՝ որուն համար գուհիկ երջանկու-
թիւն մը անընդունելի կ'երեւար։»

Վէպին նշանաւոր դերասաններէն երորդն է Պ. Մօրընէնի անդրանիկը՝ Անուի, որուն համար սա վկա-
յութեամբ խոսուած է վերոյիշեալ թերթօնին մէջ։

«Անուի Մօրընէն... պաղարիւն երիտասարդն է, այս դարու երկրորդ կիսոյն յատուկ մարդու տիտակ մը, հասուն մտքով ծնած ըսուած երիտասարդը, մտային պատրանքներէ դժաստացած (désabusé), գործնական-
որ, կեանքի առաջին օրերէն սկսեալ, կը վանէ պատ-
րանքը, անուրջը, մտքի յափշտակութիւնը, անհանգիստ
ընող բարեկամներու պէս, որոնց եթէ ուղեկցէր, պի-
տի ուշանար յառաջագիւտութեան ճամբուն մէջ, և անոնք պիտի արգելէին իր յաջողութիւնը... Նկարագրին
բոլոր գլխաւոր կէտերը՝ հաշուական ճշդութեամբ մը
իրարու կը հանդիպին, այսինքն՝ զինքը վարող շարժա-
ռիթներուն յետին աստիճանի կանոնադրութեամբ գոր-
ծելը կը տեսնուի անոր արարքներուն մէջ։»

Անուի Մօրընէն թագնասէր է իր անձին համար, զիւրահաղորդ չէ։ Կը սիրէ յարաբերութիւն ունենալ
պաշտօնական անձանց հետ, փայլիլ ընկերութեանց մէջ-
իսկ խելքով, հետեւակ մտածող մըն է, գրեթէ միջա-
կութիւն մը։ Գերագոյն վարկեաններուն, յանկարծ կը

փոխուի, իր մէջ կը զարթնուն առնական ձիրքեր. մե-
նամարտի երթալէ առաջ, իր կացութեանը վրայ հե-
տաքրքրական մտախմբներ կ'ընէ (էջ 202), ատրճանա-
կով նշանաւորեալ վրայ նրբամիտ դիտողութիւններ
կը յայտնէ (էջ 203 և 220) և, մեռնելէ առաջ, իր բեր-
նէն կ'ելլեն շատ փափուկ խօսքեր։ Ամուսնութեան մէջ
դրամին խաղացած դերին և այդ դրամը շահելու մի-
ջոցներուն վրայ յստակ և որոշ պաղափարներ ունի՝
գործադրելու պատրաստ (էջ 77)։ Տիկին Պուռօֆի հետ
սիրաբանութիւնը (էջ 137), անոր հետ խզումը (էջ 139),
յետնագոյն տեսութիւնը Տիկին Պուռօֆի հետ՝ (էջ 142)
նախորդ գիշեր պարտէզին մէջ պատահած գժտու-
թենէն վերջ (էջ 132), որոնց միջոցին Անուի կը կատարէ
բարձրագոյն կարողութեամբ և զօրաւոր կամքի տէր
մարդու մը դերը։

Տը Վիլագուռ գերդաստանը՝ որ թերեւս երեւակա-
յական էրեւար, դարձեալ ունի իր գոյութիւնը, և
մեկնուած է Օրագրին նօթերէն մէկուն մէջ, 22 Յուլիս
1857 թուականով, ուր վկայութիւն մըն ալ կայ նաեւ
Տիկին տը Սէվինէէ։

Վէպին երկրորդական դէմքերուն մէջ նշանակելի է
նաեւ Պ. Պուռօֆ, այդ վերջէն հարստացած «չտես»ը,
ինքն իրմով, իր փարթամութեամբը փառացած, որ քա-
նի մը անգամ կարծիք և ուղղութիւն փոխած է մինչեւ
որ հասեր է ընչատէր ըլլալու (էջ 134)։ Պ. Պուռօֆի
նկարագիրը չափազանց իրական կը թուի, մանաւանդ
այն բոլոր խօսակցութիւններովը և տեսութիւններովը՝
որոնք կ'ամփոփեն 1855 թ. միջոցները դադիացիները
մտադրադեմնող ընկերային ղլխաւոր հարցերը։ (էջ 111—
114 և 190—192)

Սակայն և այնպէս, հակառակ այս բոլոր իրական
և ճշմարիտ խոսքերովեանց, նօթագրութեանց, հա-
կառակ նեղմասններուն խղճամիտ ուսումնասիրութեանցը,

Ռընէ Մօքլոնէն, այս նշանաւոր վէպը, մնաց երկայն ատեն անմատչելի՝ Գաղիոյ հանրութեան մտքին: Ամէն ոք կարծեց թէ Ռընէի տիպարը բոլորովին ինքնագիւտ է երեւակայական էր, և ոչ իսկ ըմբռնեց թէ Ռընէ իր մէջ կ'ամփոփէր աղջկանց ապագայ սերունդներուն տրուելիք գործունեայ, աշխոյժ և համարձակ դաստիարակութիւնը: Ռընէ իր մէջ թագուն պահած ունի ի. դաւրու *féminisme* ըստածին սկզբնական բոլոր սերմերը: Եւ այս մասին, կ'արժէ որ հոս արտագրեմ վերոյշեալ քնննասէր Պ. Էմիլ Յակէի մեծապէս ընդունելի հետեւեալ գնահատութիւնը:

«Ռընէ Մօքլոնէն, իմ կարծեօքս, երկու հեղինակաց գլուխ գործոցը՝ որ այն թուականին համար ճշմարիտ ինքնաստեղծ երկ մըն է, և որ առաջին անգամ ըլլալով — որչափ որ ինձ ծանօթ է — կը ներկայացնէ արձակ համարձակ մեծցած աղջկան պատկերը, բնաւ պատասխանատու չէ՝ եթէ աղջկանց յաջորդ սերունդներուն վարմունքը քստմնելի (*horripilant*) եղաւ, նա՛ մանաւանդ որ այդ գիրքը գրեթէ ծայրէ ծայր յաջողութեամբ աշխարհ եկած է: Ըստ իմ կարծեացս, բուն և ճշմարիտ Ռընէի նկարագրին՝ հեղինակները աւելցուցած են, «ամբողջաշնչու համար», ինչ ինչ յատկանշականներ, որոնք բուն ապրող Ռընէէն առնուած չէին, և այս կէտին կը վերագրեմ գործին անճիշդ կամ անյարմար մասերը: Սակայն և այնպէս, այդ գիրքը միշտ կը մնայ խիստ նշանաւոր գիրք մը, և անարդար չէ որ այդ գրքին հրատարակութեան թուականէն սկսեալ՝ հեղինակները արիացան իրենց մեծ համբաւին:» ⁽¹⁾

Նոյն ակադեմիականը, քիչ մը աւելի վար, լաւագոյն կը ճշդէ իր տպաւորութիւնը՝ Ռընէի նկարագրին մասին, գրելով. — «Օրդ. Մօքլոնէնի (Ռընէ) նկատմամբ

սապէս կ'ըսեմ ես ինծի. «Վստահ եմ որ այդ աղջիկը գոյութիւն ունեցած է, և ինծի հաճելի եղած պիտի ըլլար ուսումնասիրել անոր անձը. բայց չեմ դաժն ճանչնար, և չեմ իսկ յիշեր անոր հանգիպած ըլլալ:» Մէկ բառով, երբ մարդ կը կարգայ իրապաշտ գիրքերը, կ'ըսէ. «Ո՛րչափ իրն այդպէս է». մինչդեռ Կօնգուռները կարգալով, մարդ երբեմն կ'ըսէ. «Ո՛րչափ այդպէս ըլլալու է»: Երկուքը միեւնոյն բանը չեն բնաւ:» ⁽¹⁾

Կարծեաց այս թեթեւ գնահատութիւնները պատճառ եղան, առաջին օրէն իսկ, որ Կօնգուռներու երեւելի այս գործին առաջին տպագրութիւնը տասը տարիէն առաջ չսպառեցաւ Գաղիոյ մէջ, այսինքն 1864 էն 1875: Գալով անոր հայերէնի թարգմանութեանը, չի կրնար ըստիլ թէ կարենայ խիստ շուտ ընդհանրանալ, նոյն անստուգութեանց, նոյն վարանմանց պատճառով, որոնք — սիրելի է ինձ յուսալ — այլ եւս պիտի չունենան գոյութեան իրաւունք, երբ ամէն ոք տեսնէ ու կարգայ ներկայ բացատրութեանց և մակնութեանցս հաւաքածոն, զոր կանխամտածութեամբ անուանեցի՝ «ԲՍՆԱԼԻ» Կօնգուռներու:

Արդէն, մինչեւ ցարդ գտայ համակրական այնպիսի թանկագին ցոյցեր՝ որոնք բոլորովին խրախուսական են: Ուրախալի է որ մեր օրագրի յղուածագիրներուն դատաստանովը չէ որ կը վճռուին վաստակալից աշխատութիւնները: Եթէ ամէն գնահատում ասոնց մեծաշնորհն եղած ըլլար — «Բարով խելով չի հրատարակուէր *sa* Միջախրեարք» — նման գոհակութիւններու հիւսւածքէ մը տարբեր բան պիտի չըլլար՝ *patenté* կարծուած քանի մը գրախօսողներու բարբաջանքը: ⁽²⁾

Այլ եւս հաւատանք հայ հանրութեան մտաւոր ա-

(1) *Propos Littéraires*, 3me Série, էջ 180—181.

(1) *Propos Littéraires*, 3me Série, էջ 183.

(2) Տես Մանգուռե Օրագիր, 29 Մարտ 1906, թիւ 1462.

րագ զարգացմանը: Օտար նշանաւոր հեղինակի մը մտային բարձր մէկ արտադրութիւնը՝ զոր գնահատելի յաջողութեամբ ներկայացուցի հայ հանրութեան, աղբու կերպով պիտի նպաստէ մտքի, ճաշակի, դաստիարակութեան այդ ակնկալուած զարգացմանը, և պիտի ըլլայ զօրաւոր ազդակ մը՝ վէպի նորադոյն սեռի մը մեր մէջ — եթէ չեմ սխալիր — ընդհանրային առաջին քանքին:

ԿՕՆԳՈՒՌՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑՄԷ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԱԾ

(Les Goncourt peints par eux-mêmes) ⁽¹⁾

Պ. Էտմոն տը Կոնգուռ, պանծալի աշխատակիցներէն այսօր ողջ մնացողը, հատորով մը վերջերս հրատարակեց իր գրական Յառաջաբաններն ու Յայտարարութիւնները (Préfaces et Manifestes):

...Ձանանք վեր հանել յատկանիշը տը Կոնգուռ եղբարց խիստ նուրբ և բազմադիմի անձնաւորութեանը: Անոնց ընտանիքը Լօռէնէ ծագում առած էր: Յարգի հին սերունդ մըն է, որուն վրայ քանի մը անդամներ պատուով խօսուած է: Երկու գրագիտաց հաւը երեսօթի խան եղաւ 1789ի Լնդհանուր Ժողովին մէջ (1753-1832). անոնց հայրը բարձրագոյն աստիճանի սպայ մը եղաւ Նաբոլէօնեան Մեծ բանակին մէջ, և շատեր համամիտ են կարծելու թէ իրենց հօրը պատկերն է զոր գծած են Ռոնէ Մօքրոնէի մէջ, իրենց հերոսահոյն հօրը զինուորական ծառայութեանց թուումն ընկելով: Իրենց էութեանը ծագման մէջ իսկ է, ուրիմն, որ կը գտնենք ազնուապետականի աւանդութիւն մը՝ որ իրենց ընածին

⁽¹⁾ Թարգմանուած *Echo de la Semaine* շաբաթաթերթէն, (Առաջին տարի, Թիւ 2, 14 Հոկտմբ. 1888)

ժնչքն է և որ զիրենք այդպէս գրաւեց մինչև վերջ: Եւ ճիշդ այս ծագումէն կը հասկցուի իրենց ընծայած պաշտամունքը՝ տասնըութերորդ դարուն գեղարուեստին, դար մը՝ որուն մարդիկը կրցան խիստ վայելչութեամբ ապրիլ և խիստ մեծանշութեամբ մեռնիլ:

Էտմոն ծնաւ ի Նանտի, 1822ին. Ժիւլ աշխարհ և կաւ ի Բարիզ, 1830ին ⁽¹⁾: Իրենց ուսմունքն ըրին ամէն մարդոց պէս: Ժիւլ դպրոցէն կ'իլլէր երբ ծագեցան 1848ի դէպքերը, և ընկերվարականաց առաջ րեքած շփոթութիւնները մինչև աստիճան մը զայրացուցին իրենց ազնուապետականի բնազդները: Շատոնց մեռած էր իրենց հայրը. իրենց մայրը դեռ նոր կը մեռնէր: Սկսան ճամբորդել, աղատօրէն և սուանց նպատակի, Դոմէր առնելով, ջրաներկ պատկերներ շինելով, և աշխարհիս մէջէն՝ բնութեան և գեղարուեստի տպաւորութեանց ետեւէ վազելով:

* * *

Օր մը, երգելիկ (vaudeville) մը ինկաւ իրենց խօսակցութեան մէջ. գրեցին այդ երգելիկը՝ որ երբէք չներկայացուեցաւ. բայց, գրելով, գրելու ճաշակ կ'ստանային: Իրենց ազգականներէն մէկը, Պ. տը Վիլլըդէօյլ, պզտիկ օրագիր մը կը հրատարակէր նորամիտ անձանց ընթերցմանը դիտաւորութեամբ: Հոն է որ սկիզբ ըրին գրելու՝ աղատ արձակ յօդուածներով և Բարիզեան ուրուագրերով (croquis): Այդ զուաճառ գրագէտները՝ իրենց ամէն նախագծերուն (esquisse) մէջ ցոյց տուին բուռն արհամարհանք՝ հետեւակ գրուածոց վերաբերմամբ, ծայրայեղ հակում՝ ամէն տեսակ սեթեւանքի (recherche): Ամէն ատեն միատեղ էին. երէցը, աւելի բարձրահասակ, աւելի թխտաղ, աւելի խտացեալ բնու-

⁽¹⁾ Կրտսերը մեռաւ 1870ին և երէցը 1896ին. (Ծ. Թ.)

Թեամբ, աւելի ջղոտ. կրտսերը, աւելի կարճ, աւելի խաբախահեր, աւելի հաղորդիչ բնութեամբ և աւելի զուարթ : Էտմոնն է որ եղբօրը ծանօթացուց կիանքի զաշտնիքները, և այդ ծանօթացումն յիշատակը կը վերապրի Անոնի Մառեշաղ անուն թատերգութեան մէջ . . . : Անոնյ փոխադարձ սէրն անձկագին է և խուրճակ. բայց զերծ է ամէն արուեստականութենէ : Եթէ մէկը միաքը դնէր զանոնք իրարմէ անպատճառ տարբերել, պիտի միայն տեսնէր թէ էտմոն աւելի յարուած էր նկարներ և փորագրութիւններ (estampe) հաւաքելու, և Ժիւլ խուզարկող մըն էր համբերութեան կարօտ թուղթերու և աւելի անողոք ընդելուզող մը (sertisseur) արտայայտիչ կամ ազդու բառերու :

Ելիէ, առ հասարակ, պէտք ըլլար նօթեր առնել մասնաշարժարաններու մէջ, Ժիւլն է որ կ'առնէր: Ուր որ հանդիպէր պարզամիտ մարդոց, ժողովրդի մարդոց և, մասնաւորաբար, տղոց, կը հասարքորուէր անոնց միամիտ խօսակցութեանը: Անգամ մը որ տուն կը մըտնեն, երկու եղբայրները կը նստին միեւնոյն սեղանին առջեւ, կ'ըբայրին միեւնոյն երկով, կ'ապրին և կը խորհին հասարակ կեանքով մը, հասարակ միտքով մը: Այս անաղաղ միաբանութենէն, այս ամէն ժամու ընկերակցութենէն առաջ եկած է միածին տաղանդ մը: Իրենց ջգերուն հիւանդոս զխրազգածութիւնը վերջապէս կ'ամբողջացնէ անոնց նմանութիւնը ամենէն սրտազրաւ կերպով և մինչև իսկ անորեւախայելէն աւելի անցին:

Իրենց սիլվրի օրերը երկու հզարաք զեզերեցան Բաբլղեան կեանքին առօրեայ պզտիկ դէպքերուն շուրջը, ոչ այնքան իբր բարոյախօսներ՝ որքան իբր արուեստասէրներ (dilettanti) և իբր անցողակի դիտողներ։ Արքայական նախկին իշխանութեան օրերուն վերապահած էին իրենց բոլոր նախընտրութիւնը, և կը տեսնենք որ իսկոյն հաւաքեցին այն իշխանութեան ամենաթոքը հետքերուն։

մնացորդները, վերակենդանացուցին ամենէն անհնաճ
դէմքերը՝ նախանձախնդիր սիրով մը։ Բարքերու վէպը
դեռ զիրենք չէր փորձեր. մարմնով և հոգւով իրենք
զիրենք տուած էին անհետացած փառաւոր սերունդներ
ուն, կարծես մեռած վայելչութեանց։ Բայց, քիչ քիչ,
մեղմազնութիւն եկաւ իրենց՝ երբ տակաւ կ'արթն-
ցնէին այդ հին ընկերութեան կնաճաճ բարքերը և որոնց,
ինչ որ ալ ընէին, վարդերն արդէն խամբած էին։ —
«Վերջ է վերջոյ, անցեալին այս զխաներծութեանը մէջ
(dissection) — կը գրէ Ժիւլ տը Կոնգուս՝ Կիւսթաւ Ֆլո-
պէսի — ⁽¹⁾ մարդուս երեւակայութիւնը կը մտի, կար-
ծես գետնափոր մառանի մը օդին տակ։ Այն յիշատակ-
ներուն շուրջը, զոր կը մերկացնենք իրենց խանձարու-
ներէն, մարեջախտահաններու յատուկ արդուզարդի փո-
շիովը (poudre à la maréchale) զմուտած մամլաներու
հոսի պէս բան մը կայ։ Ասոր համար, մենք ալ փո-
թով բաց օդի ելանք, նետուեցանք կեանքի մէջ,
վէպի մէջ, որ պատմութեանց միակ ճշմարիտն է։»
Ուրեմն, առանց հրոժարելու աւանդական կախարդիչ
գեղեցկութեանց ոգեհարցութեանէն (évocation), կը մո-
տենան ճակտէն, և իրենց ուղած կերպովը, ներկայ ժա-
մանակին դէպքերուն նկարագրութեանը։

Պէտք է չուշիւմ ըսելու թէ իրենց այս նոր աշխատութեանը մէջ՝ իրենց հետ բերին զառանցիչ (hallucinant) արտայայտութեան այն տեսիլը՝ որ իրենց յատկանիշն է։ Դպրոցի սովորութիւններն անձանօթ մնացին իրենց. առանցքին հետեւակ գրուածքները և գաղչեցան։ Ինչ խղճահարութիւն զոր զրած էին վերականգնանայնելու համար երբեմնի նշանաւոր ընկերութիւնները, նոյնչափ ալ երբ զրին արտայայտուլու համար կարգ մը սրտերու մէջ

(1) Տէս ժիւղը քը Կոնգրուսի Նամակները, Շառքանթիէ 1885, էջ 157: (Ծ. Թ.)

Թագուն մնացած Թշուառութիւնները: Այս կէտին, կը մօտենան մեր հիմնալի Մառիվոյ՝ որ նորամիտ հեղինակաց ամէնէն յանդուգն էր, գաղիացի հեղինակաց առաջինը, Վերածնունդէն ի վեր, որ համարձակեցաւ համակրութեամբ խորաքննել աղքատներուն տկարութիւնները:

Ճշմարիտն ըսելու համար, երբ հինաւուրց լաներուն վրայ կը խոսէին, մտքի աւելի դուարթութիւն կը ցուցնէին: Այսօրուան ընտանեկան տառաւորները, կեանքի կոխը, միջակորեարի հասարկութիւնը, բարեկեցիկ քաղաքացիին տագնապաղին այսպիսով սկսպտականութիւնը, և, այս ամենէն վեր, սոսկալի ջլախտութիւնը՝ (névrose) որ իր որսին դարանակալ կ'սպասէ, նոյն իսկ ընտրելագոյն անհատներու միջեւ, պատճառ եղան որ անոնց մտածութիւնն ալ դառնացաւ և խանդը ցուազնեցաւ:

Անոնց վէպերուն մէջ տեսնուած անձանց մեծադոյն մասը գերասուր (surauisé) զգայնութեամբ էակներ են, առհաւութեան և չրջատիւն միջավայրերուն զոհերը, ջլախտաւորութեան մարտիրոսները: Անոնք, ջլախտաւորներուն հանդէպ, գթութեան անհուն գորով մը կ'զգան: Կեանքի կռուի տեսարանին առջեւ, թո՛ղ ուրիշներ հիացած մնան զօրաւորներուն վրայ. իրենք, յաղթուողներուն կողմը կը բռնեն: Յաղթուած մըն է, այդ Դօնիօլիսը, այդ մեծ նկարիչը որ կ'ուրանայ իր հանճարը՝ կնկան մը համար: Յաղթուած մըն է, այդ Դաուլ Տըմայէին, թատրոնի կնկան մը ձեռքն ինկած այդ զրապետը: Յաղթուած մը, խեղճ ժէռմիլի Լաւէթթէօն: Յաղթուած մը, Դոյր Ֆիլօմէնը...: Տը Կօնդուռ եղբայրները ուրիշ և ոչ մէկէ մը աւելի լաւ կը հասկնան այս բանը, այսինքն՝ անձանց մնացած տառապանքներն իմանալու հարքը, և զանոնք կը բացատրեն, զանոնք կ'արտայայտեն ձանձրացուցիչ (¹) խօսքե-

(¹) Բաղդատէ գրքիս 13 երորդ էջին հետ:

րով, որոնք ձեր ջիղերուն և աչքերուն մէջ կաթիլ կաթիլ կը մտցնեն իրականութիւնը:

* * *

Եթէ մարդ կ'ուզէ ապահով կերպով մանկ Յառաքաւներ և Յայտարարութիւններ տնուն զրքին հեղինակաց գաղանիքին մէջ, պէտք է դիմել նոյն իսկ անոնց երկերուն: Չեմ ճանչնար ուրիշ զրապետներ որոնք աւելի մտադիւր և աւելի յաճախ նկարագրած ըլլան իրենք գիրենք: Գիտնեք արդէն թէ ջղային տարրիկակ զգայնութիւն մը ունին. տեսէք հիմայ իրենց շարագրութեան սովորական միջոցը՝ որ կը հասկցուի Պ. Էտմօն տը Կօնդուռի մէկ նամակէն առ Պ. Է. Ջօլա, 1870/ին: Երբ անգամ մը լաւ որոշած են, իրենց մտքին մէջ, գրուելիք գրքին նիւթը և երբ ամէն բան պատրաստած են նիւթին ընդարձակմանը համար, կը փակուին իրենց զրասենեակին մէջ և չեն այլեւս ուզեր տեսնել կենդանի հոգի մը անդամ: Այս բացարձակ մանակեցութիւնը (claustration) իսկոյն կը դառնայ «զառանցական տենդի» (fièvre hallucinatoire). կ'զգան թէ իրենց էութեան խորը տակաւ կը կաղմուին իրենց վէպին անձերը, և թէ իրականութիւնը ինքնին կը ներկայանայ կերպարանութեան (fiction):

«Մեր համայն երկը — կը շարունակէ նոյն նամակին մէջ — հիմնուած է ջղային հիւանդութեան վրայ. հիւանդութեան նկարագրութիւնները մեր էութեան մէջէն հանած ենք, և մենք զմեզ ամէն օր մանր մանր մասերով պատմելով, զմեզ ուսումնասիրելով, զմեզ մանրահերձելով (disséquer), հասած ենք գերասուր (supra-aigu) զգայնութեան մը՝ որ կը խոցոտուէր կեանքի անհունապէս պզտիկ դէպքերէն:» Մարդ կը հասկնայ թէ այսպիսի միջոցներով յաջողած ըլլան հասնելու ներքին մակածութեան (déduction intime) գերագոյն սաստկու-

թեան մը. բայց, այս դրութեան տակ, ջիզերն իսկոյն կը պրկուին ջութակի սրածայն լարին (chanterelle) պէս : Բացէք Շառլ Տրեպէին և, հոն, ձեր մտքին պիտի դարնէ այս կերպ աշխատութեան մեղմացած մէկ վերլուծումը : Հեղինակը կ'երթայ կուգայ իր սենեակին մէջ, լռին, մտադրազ, բոլորովին իր յղացմանը մտածելով. առարկաներն այլևս կ'անցնին իր տպաւորութեանց մէջէն՝ երազի մէջ տեսնուած պատկերներու պէս մ'այն :

Վերջապէս, սեւեռեալ մտադրութեան յարսեւելեանը *sau* (sous la persévérance de la contention), գաղափարը կը մարմնանայ, առջը կը ծնի թուղթին վրայ : Այսպիսով լինցաւ : Ո՛հ. հազիւ թէ գծուած է առջը, կ'անդադրաւորան թէ բան մը չարժեք. կ'աւրին, վերստին կ'սկսին : Ինչ տանջանք : Մանաւանդ ժիւլ տը Կոնդուսի, երկու եղբայր ամենէն դիւրազգածին համար, մահացու կ'ըլլայ նեարդներու այսպիսի անզգամ սանձումը : Երբէք գոհ չի մնար բացատրութենէ մը. առարկաւ հաստատները հիմէն կը վերանորոգէ, անոնց վրայ ժամերով կ'աշխատի, և դեռ ժամերով, մեռնելու աստիճան : Եւ ճշգրտութիւնը (correction) չէ զոր կը փնտրուէ⁽¹⁾, այլ զգացողութեան արտայայտութիւնը (le rendu de la sensation), որ մարդոց մեծամասնութեան համար անըմբռնելի բան մըն է⁽²⁾ :

Ահաւասիկ թէ ինչպէս հոգեբանական կոկիտի ուսումնասիրութիւնները յաջողութեամբ գլուխ կը հանուին : Բայց, չ'ըլլայ որ խաբուիք. մարդ անկէ կը մեռնի :

Կուղէք հաւաքել մտերմական ուրիշ ծանօթութիւններ մեր վիպասաններուն վրայ, թղթատեցէք անոնց վէպերը : Պիտի ճանչնաք զիրենք այդ Շառլ Տրեպէինի մէջ, «*Իմաստակազմ*» և հիւանդկոտ ընտանիքէ մը

(1) Կարեւոր դիտողութիւններ են և կարծի որ միտք պահուին : (Տես Մասիս, 1906, Թիւ 10, էջ 148, սիւնակ Բ) — 2, նոյնպէս (Ե.Թ.)

սերած՝ որուն մէջ իրարու խառնուած էին երկու ցեղերու հիւանդոտ դիւրազգայութիւնները, և ինք անոնց վերջին շառաւիղն էր և կատարեալ ընդարձակումը (expansion), դիւրազգայութեան զգայուն դատողութեան գերազոյն աստիճանով օժտուած, և մեղմադճոտութեան մէջ ինկած՝ կեանքը սորվելէ վերջ, մեղմ և ներքին հեգնութեամբ մը միտիթարելով ինքզինքը : «*Դարձեալ, իրենց Բոյր Ֆիլոմինի մէջ պիտի հանդիպիք հիւանդանոցի ներքին բժիշկ իրենց ստեղծած Պանիէին, «Չղա՛ մաղձային կաղմուածքով մարդոցմէ մէկը՝ որոնց մէջ խելքը գործողութեան հետ համագոյ կ'ընթանայ : Եղա՛ կան միտք մը, բռնադատութեան տակ ընդունուած կարծեաց չհպատակող, այնչափ ուղղամիտ, այնչափ համարձակ, որ կը բարկանայ գիտական զգայնապաշտութեան դէմ (sentimentalisme scientifique) և կը զայրանայ բժշկական դեռահաս գպրոցին մենամոլութեանը դէմ՝ որ կը կայանայ քաղցրանուագ մեղմ ասացուածներու (euphémisme) տակ ծածկել հիւանդութեանց զարհուրական կողմերը : »*

Այս իսկական յատկութեանց վրայ որ իրենցն են, պիտի տեսնէք, Ռընէ Մօքլոնի մէջ, դաստիարակութեան և բարեկրթութեան վերարկուն՝ որով զգեստաւորուած է այդ երեւելի Տընուալէլը, բարիզեան մը, արուեստագէտ և աշխարհասէր, նրբութեամբ ծաղրող, ճարտար՝ ինքնավարութեան մէջ, առանց իր գիրքէն պղտիկնալու, և համեստ միջոցներով փարթամօրէն իր կեանքը կարգադրել զիսցող :

Բայց, ուրիշ աւելի բան չ'ինտենք. այդ յանդուգըն գրագէտները, ջլախտութեան խորթափանց վերլուծողները, առանց բան մը ծածկելու յայտնեցին մաղի իրենք զիրենք : Ողջունենք այդ անշահախնդիր աղնուապետականները՝ որոնք իրենց մէջ և իրենց շուրջը կը դիտեն մարդկային ցաւերը : Հոն է, ահա, իրենց առեղծուածին բանալին, և ես վստահ չեմ որ դուք կարենա՜յիք կարդալ, այդ բառը, իրենց Յառաջաբաններ և Յայտարարութիւններ գրքին մէջ... : *FOURCAUD* (Ֆուրգո)

ԺԻՒԼ ՏԸ ԿՕՆԳՈՒՌ⁽¹⁾

1830—1870

Անա վերջապէս անշատուեցան այն կրկին անհատները՝ զոր ընտանեւար կ'անուանէինք՝ Կօնգուները, առանց երբէք զանազանելու մէկ եղբայրը միւսէն։ Ան որ մտերմօրէն ճանչցած էր այդ սիրելի հոգիները՝ որոնք իրարու ձուլուած էին ջուրի երկու կաթիլներու պէս անգուգական մարդարտի մը մէջ միաւորուած, կ'զգար մտատանջութիւն մը և ճիշդ կընէր զայն վանելու համար։ Բայց այդ մտատանջութիւնը միշտ կը վերադառնար։ Մարդ անաբեկութեամբ կ'ըսէր ինքնիրեն. «այդ երկու եղբայրներէն, հարկաւ մէկը առաջ պիտի մեռնի. այսպէս կը պահանջէ գործոց բնական ընթացքը, բաւական է որ բարեբաւտիկ և օրհնեալ աղէտով մը՝ չարաշուք մահը հարուածէր երկուքն ալ միանգամայն։» Բայց երկինք կը զլանան այսպիսի բարեգործութիւնները։ Երբ կը մտածէինք այդ բաժանման վրայ, մեր սիրտը կը ճըմլուէր, և հազիւ կը համարձակէինք խորհելու այն անարկու յուսահատութեան՝ որ հետեւանք պիտի ըլլար այդպիսի անշատման մը։ Ետտիրութեան ոգւով մը, որ կը խառնուի ամէնէն աւելի անշահախնդիր մարդկային բարեկամութեան, մենք մեզի կը կըրկէինք. «Այն օրը, մենք պիտի չտեսնենք։ Աւելի տարեց ըլլալով, մենք չա՛տ տարիներ առաջ արդէն այս աշխարհէն մեկնած պիտի ըլլանք։» Ուրեմն ո՛չ։ Այդ օրը — ինչպէս կրսէ մեռելական երգեցողութիւնը — հասաւ. մենք ներկայ էինք, և մեր թախծալից աչքերը երբէք չէին տրտմած ասկէ աւելի աղէկաւոր տեսարանէ մը։ Էտմօն, իր ողորմապաշտութեանը մէջ քարացած, ուրուականի մը կերպա-

(1) Թէօֆիլ Կօմիէ, *Portraits Contemporains*, Շառքանթիէ, 1874, էջ 195։

րանքն ունէր և մահը, որ սովորաբար անխռով գեղեցկութեան դիմակ մը կը դնէ այն դէմքերուն վրայ որոնց կը հպի, չէր կրցած ջնջել Ժիւլի դիմագծերէն՝ որ սակայն շատ նուրբ և շատ կանոնաւոր էին, դառն վշտի և անմխիթարելի ցաւի արտայայտութիւն մը։ Կարծես թէ մահուան վարկեանին՝ Ժիւլ զգացած էր թէ իրաւունք չունէր ձգել երթալու ուրիշ մարդոց պէս, և թէ մեռնելով՝ գրեթէ եղբայրասպանութիւն մը կընէր։ Մեռեալն իր դագաղին մէջ կուլար ողջին վրայ, երկուքն ամենէն աւելի ողբալին, ապահովաբար։

Տառապանքի ճամբուն բոլոր կայաններուն հետեւեցանք այդ խեղճ էտմօնին՝ որ արցունքէ կուրացած և իր բարեկամաց թեւերովը վեր բռնուած, մէն մէկ քայլին կը գայթէր իր թէ ոտքերը պատատուէին եղբորը պատանքէն դուրս քաշուող մէկ ծալքին։ Նման այն մահապարտներուն որոնց դէմքը, բանտէն մինչեւ կախաղան երթալու ճամբուն վրայ, տակաւ կ'եղծանի, այնպէս ալ Օթէյլէն մինչեւ Մօնմարթի գերեզմանոցը, քսան տարի աւելի ծերացած էր, մաղերը ճերմկած էին։ Աչքի պատրանք մը չէ զոր կ'ըսենք, — վասն զի ներկաներէն քանի քանի անձինք նշմարեցին, — կը տեսնուէր զլիսուն վրայի մաղերուն այլագունիլը և գունափոխիլը՝ մէն մէկ քայլին որ կը մօտենայինք հարկաւոր ժամագրութեան և այն խոնարհ դրան՝ որուն առջեւ կ'ըսուի յաւիտեական երթաս բարովը։ Ողբալի և չարագուշակ էր այս տեսարանը, և երբէք չէր տեսնուած նմանօրինակ թախծութեան միացած յուզարկաւորութիւն մը. ամէն մարդ կուլար⁽¹⁾ կամ կը հեկեկար սաստիկ յուզմամբ, և սակայն բոլոր անոնք որ կը քալէին

(1) Նոյն օրուան իրիկունն իսկ, Կիւնալ Ֆլօպէս կը զրէր Տիկ. Ժօռ Սանտի. «Ողբալի էր Ժիւլ տը Կօնգուի թաղումը, Թէօ՝ զոյլերով կուլար» (Théo pleurait à seux) — Նամականի առ Ժօռ Սանտի, էջ 112։ (Ծ. Թ.)

մեռելակառքին ետեւէն՝ փրկութիւններ, արուեստագէտներ, գրադէտներ էին, ամէնքն ալ ցաւի դիմացողներ, իրենց հոգիները զսպելու և իրենց ջիւղերը հնազանդեցընելու վարժ և յուզուելէ ամաչողներ:

Տասը տարուան միջոց մը կը բաժնէր էտմօնը ժիւլէն. երէցը թուի էր, կրտսերը խարտեաչ. առաջինը հասակով աւելի բարձր միւսէն. դէմքով չէին իսկ նմաներ իրարու. բայց մարդ կ'զգար թէ միածին հոգի մը կար այդ երկու մարմիններուն մէջ: Երկու հատորի մէջ ամփոփուած միայնակ անձ մըն էր: Բարոյական նմանութիւնն այնքան մեծ էր՝ որ մոռցնել կուտար Փիլիքական աննմանութիւնները: Քանի անգամներ պատահած է մեզի որ ժիւլը՝ էտմօնին տեղ աւնէինք, և մէկուն հետ շարունակէինք միւսին հետ սկսուած խօսակցութիւնը: Եւ ոչ բանէ մը յայտնի կ'ըլլար թէ խօսակցիցնիս փոխուած էր. ան որ ներկայ էր երկու եղբայրներէն՝ կրկին կ'սկսէր գաղափարները ձիւղ աչք տեղէն՝ ուր միւսը թողած էր, առանց ամենափոքր վարանման: Իւրաքանչիւրը փոխադարձաբար ուրացած էր իր անձնաւորութիւնը ի նպաստ միւսին, և կը կազմէին մէկ անձ՝ որ կ'անուանուէր «Կօնգուռները» բարեկամներու համար, և «Պարոնայք տը Կօնգուռ»՝ անոնց համար որ զիրենք չէին ճանչնար: Բոլոր իրենց նամակները ստորագրուած էին՝ էտմօն և ժիւլ: Մտերմութեան տառնէ աւելի տարիներու մէջ, մէկ նամակ միայն ստացած քնք որ չեղէր այս քաղցրայիշատակ ընկերական անուանէն. այն նամակն էր որուն մէջ դժբաղդ վերապրողն իր խորին յուսահատութեամբ կը ծանուցանէր իր ամենափրկիչ եղբորը մահը: Ո՛րչափ ծանր եղած ըլլալու է այդ դողդոջուն ձեռքին համար՝ գրել այդ այրի մնացած ստորագրութիւնը, յաւիտեական սուգի մը նշանը:

Բան մը կայ որուն հաւատալ դժուար է մատենագիրներու համար, և որ սակայն ճշմարիտ է. այսինքն՝

մէկ անձնասիրութիւն միայն ունէին. երբէք չյայտնեցին իրենց աշխատակցութեանը գաղտնիքը: Անոնցմէ և ոչ մէկը չէր Զմնար դէպի իրեն քաշել փառքը, և այդ միանձնական աշխատութիւնը՝ որ երկու ուղեղներէ ելաւ, դեռ կը կենայ անթափանց մնացած գաղտնիք մը (1): ժիւլ տը Կօնգուռ, արդէն ըսինք, երկու եղբայր կրտսերն էր: Հաղիւ երեսունը իններորդ տարիքին կը մըտնէր, և իր տարիքէն պակաս կ'երեւար, չնորձիւ դէմքին ձերմակութեամբ, մետաքսեայ խարտեաչ մազերուն, գունատ ոսկերանդ նուրբ պեխին՝ որ թեթեւ մը կը տարածուէր ուժգնօրէն գունաւորուած բերնին անկիւններուն վրայ: Խնամքով միշտ ածիլուած կը տեսնուէր և ազնուականի ճշմարիտ հաղուածք մը ունէր: Բայց ազդու սեւ բիւրերը մասնաւոր արտայայտութիւն կուտային այս նուրբ և անուշ դէմքին: Խօսքին ձայնն ընդհանրապէս եղբորմէն աւելի առոյգ և աւելի գուարթ էր. մէկը միւսին ժպտան էր: Բայց պէտք էր աղէկ ճանչնալ երկուքն ալ՝ ըմբռնելու համար այդ նուրբ երանգը: Իրաւութեւ չէին մաներ երբ քալէին. կրտսերը քանի մը քայլ եղբորը առջեւէն կ'երթար, տեսակ մը երիտասարդական ուժգին եռանդով՝ որուն փոխարէն հաճութեամբ զիջում կը ցուցնէր երէցը:

Էտմօն եղած էր գրականութիւնը ժիւլի ծանօթացնողը, բայց շատ առնէ իվեր ու է տարբերութիւն չէր մնացած վարպետին և աշակերտին միջեւ (2): Անշուշտ նախապէս կարգադրուած յատակագծի մը հետեւելով, միատեղ կը խորհէին և կ'աշխատէին, սեղանին վրայէն

(1) Թ. Կօմիէ կը գրէր այս տողերը երբ, միւս կողմէն, էտմօն տը Կօնգուռ կը հուշակէր այդ գաղտնիքը, նամակով մը առ Էմիլ Զօլա, Յուլիս 1870 ին: (Ծ. Թ.)

(2) Էտմօն, սակայն, խոստովանեցաւ թէ ժիւլ իրմէ աւելի «գրագէտ» էր — Տես Կօնգուռներուն Օրագիրը, Հատ. Թ. 1892 — 1895, էջ 378: (Ծ. Թ.)

ձեռքէ ձեռք իրարու անցնելով ինչ որ խրաքանչիւրն իր կողմէն գրած էր, և բոլորը կ'ամփոփէին վերջնական խմբագրութեան մը մէջ: Հետաքրքիր և նրբահար (rafiné) միտք ունէին, հետեւակութենէ և չինծու փռագներէ խորշոզ էին: Խոյս տալու համար հասարակ ձեւերէ, յանձն պիտի առնէին երթալ մինչեւ անհնարին, մինչեւ սաստիկագոյն ձեւերու, մինչեւ որ բացատրութիւնը պայթեցնէին՝ չափէն աւելի փչուած պղպջակի մը պէս: Բայց ինչպիսի խնամք ո՞ճի, ինչպիսի աղնիւ խուզարկութիւն բառերու, ինչպիսի չքնաղ և նոր ընտրութիւն, ինչպիսի սիրատարի համբերութիւն գործադրութեան: Երբ պատմութիւն կը գրէին, չէին գոհանար տպուած գիրքերու մէջ նախ գտնուած հաստատութիւններով, այլ ինչպիսի հաստատամտութեամբ կը գիմէին բնագիրներուն, ինքնագիր թուղթերուն, անձանօթ մնացած տետրակներուն (brochure), մուցուած օրագիրներուն, գաղտնի յիշատակարաններուն, նկարուած պատկերներուն, նորոյթներու փորագրութեանց և այն ամէն բաներու՝ որոնք կարող կ'ընեն մէջտեղ հանել յատկանշական մանրամասնութիւն մը և արտայայտել ժամանակի մը տեսական նկարագիրը: Բայց պէտք է այս մարդոց մէջ տեսնել պարզ վիպագիրներ՝ որոնք տեղական գոյներով ածապարանօք խճողել կ'ուզեն իրենց ներկայնակը: Նորածնութեան սիրահար այս երկու բազմահմուտ համբերատարները կ'աշխատէին Մէն-Ժօւժ փողոցի իրենց սլոնն անայտնի մէջ, որ լի ու լի էր տասնութերորդ դարուն գեղեցիկ մանր մուր առարկաներով. և այնպէս կ'աշխատէին իրր թէ գտնուած ըլլային մնաստանի մը խորին առանձնութեանը մէջ: Խղճամիտ ճշգրտութիւն մը ունին: Ինչ իրանակութիւն գոր մէջտեղ կը հանեն, ունի իր վաւերական փաստերը: Պատմութեան և քննասիրութեան վարպետները, Միշլէ և Մէյնթ-Պէօլ, կը ցուցնեն Կօնգուռներն իրր հեղինակութիւններ

այն ամէն բանի մէջ՝ որ կը վերաբերի Լուի Ժ. Ի իշխանութեան, 1789 ի և Տիոէֆրուառի ժամանակամիջոցներուն, զոր գիտեն հիմամբ և որոնց ծածուկ մասերն անգամ իրենց ծանօթ են: Վէպի մէջ ջանային արտայայտել անսխալական մանրագննութեամբ մը և սրատեսութեամբ մը՝ իրենց սեղանին վրայ անգամագննութեան ենթակայ եղած մարմնոց մը պէս տարածուած իրականութիւնը, ձեռքերնին ունենալով գրիչ մը՝ որ վիրահերձ դանակի մը պէս սպրտաւոր էր: Կը բաւէ յիշել մէկ քանինները, ինչպէս՝ Քոյր Ֆիլօմեն, Ժեռմինի Շաւեռֆեօ, Մակեթ Սալոմօն, Ռընէ Մօթրուէն, որուն մէջ կը գտնուի այն տիպարը՝ որ այնքան նոր, այնքան այժմեական է, շընկացող երիտասարդ աղջկան տիպարը, և իրենց վերջին երկը, Մասալ Շեռվեգեն, ուր մինչեւ ծուծը կրօնասիրութեամբ տակաւ սնած հոգիի մը ուսումնասիրութեանը հետ կը խառնուի Հոմ քաղքին հիանալի նկարագրութիւնները, Բեռնէզիի (1) փորագրութեանցը պէս կերուած (mordu): Տը Կօնգուռ եղբայրները փորձեցին գրել նաեւ թատերական խաղեր յանդուգն ինքնաստեղծութեամբ մը: Անոիք Մառեշալ չ'ունեցաւ հաճելի ըլլալու բաղդը...

Այս աշխատութիւններէն դատ, Կօնգուռներն հետաքրքրաշարժ ուսումնասիրութիւններ յօրինեցին Watteau, Thardin, Fragonard, Saint-Aubin, Gravelot, Eisen-ի վրայ, և տասնութերորդ դարուն այն պղտիկ վարպետ նկարիչներուն վրայ՝ զոր քաջ գիտեն, և այդ ուսումնասիրութեանց կ'աւելցնէին պատկերներ զոր Ժիւլ կը փոքագրէր ժանտաջրով (aqua forte)...: Ոչ նուազ լաւ կը հասկնային ճարտնական գեղարուեստէն որ միանգամայն շատ ճշմարիտ և շատ օգտակար է...: Չմոռնանք զիրք մը որուն սնուեն է Գալաիսարներ և Զգացողութիւններ:

(1) Բեռնէզի. -- փորագրիչ (1720 — 1778): (Ծ. Թ.)

որ ցոյց կուտայ անոնց տաղանդին քնարերգական և երազող կողմը, և որ իրենց ամբողջ երկերուն մէջ համարժէք պիտի նկատուէր բանաստեղծութեան հատորի մը՝ զոր չի գրեցին։ Այդ գրքին մէջ կայ սիրուն բաներ, առատ սրամտութիւն, երբեմն խորթախանց դաշտափարներ⁽¹⁾, և նկարագրութեան հատուածներ, որոնք էն չքնաղ նորութեանց մէջ կը դասուին։ Եթէ չվախճայինք որ մեր խօսքին իմաստը գէշ մեկնուէր, պիտի ըսէինք թէ կայ սքանչելի նուագակցութիւն (symphonie) մը բառերու. բառերը։ Ժուպէն կը փնահատէ բառերը իրենց բուն արժէքովը, և կը բաղդատէ զանոնք թանկագին քարերու որոնք փռալին մէջ կ'ընդելուզուին՝ ինչպէս որ աղամանդները կ'ընդելուզուին ոսկեղէն զարդի մը մէջ։ Կոնգոլաներն ունին իրենց յատուկ գեղեցկութիւն մը, որ ճանչցուած է մի միայն բանաստեղծներէն և նրբամիտ արուեստագէտներէն։⁽²⁾

Երբ հեղինակի մը վրայ կը խօսուի, իր զիրքերուն անունները բաղմութեամբ կուգան և ամբողջ տեղը կը զբաւեն։ Բայց ի՞նչ բանէ մեռաւ Ժիւլ, մեղի պիտի հարցնեն։ Մեռաւ իր արուեստէն, ինչպէս որ ամէնքս պիտի մեռնինք, այսինքն՝ մտքի մշտնջենաւոր պրկումէ և առանց հանգստի ճիգէ, ի հաճոյս ստեղծուած զժամութեանց հետ կուեղէ, և յօգնութենէ զոր կուտայ փռալին զանգուածը զլորելու աշխատութիւնը, զանգուած մը որ աւելի ծանր կը կշռէ քան Սիսիփի⁽³⁾ ապառաժը։ Արեան պակասութեան կ'աւելնայ իսկոյն ջլախտութիւնը (névrose), այդ բոլորովին արդի հիւանդութիւնը, որ առաջ կուգայ քաղաքակրթեալ կեանքի

(1) Երբեմն ալ չափազանց խորունկ, ինչպէս Les langues gazouillent en s'approchant du soleil. էջ 12. (Ի. Թ.)

(2) Տես էջ 30, Դիտ. 2. (Ի. Թ.)

(3) Rocher de Sisyphe կըսուի ստամանիկ աշխատութեան մը համար՝ որուն տակ մարդ ընկնուած կը մնայ։ (Ի. Թ.)

քին ծայրայեղ գրգռութենէն, և որուն դէմ անկարող կը մնայ բժշկութիւնը, վասն զի այս արուեստը չունի միջոց միջնչեւ մեր հոգեւոյն հասնելու։ Հետեւաբար, մարդ կ'ըլլայ զիւրազրգիւ. էն պզտիկ ձայնէ մը մարդ կը նեղուի. մարդ կը փնտռէ — թէեւ չափազանց ուշ — լռին հանգստավայր մը ծառերու շուքին տակ։ Մարդ իրեն յարմար տուն մը չինել կուտայ. «Տունը լմնցաւ, մահը մտաւ,» ինչպէս կըսէ արեւելեան առածը։ Ամէնն ա՛յս չափ է։ Ո՛չ. թերեւս անոր մահուան պատճառներուն տակ ծածկուած կար գաղտնի վիշտ մը։ Բան մը կը պակսէր Ժիւլ ար Կոնգոլանի՝ որ գնահատուեցաւ, մեծ պատիւ և գովասանք ընդունեցաւ...։ Ի՞նչ բան։ Անմիտներուն հաւանութիւնը⁽¹⁾։ Թո՛ղ մարդ ատէ և իրմէ հեռացնէ Կոնգոլաները. բայց երբ ասոնք մտքերնին պահեն և անգամ մըն ալ չմօտենան, ամենէն մեծանձն բնաւորութեամբ մարդիկ իսկ կ'զգան մահացու տխրութիւններ։

25 Յունիս 1870

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ “ԼՈՅՍ”Ի ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆԻՆ

Կարճ ու ամփոփ, սեղմ և հիւթեղ, կատարելապէս բարեկիրթ՝ իր ձեւին մէջ, քաջալերութեան և լայնախոհութեան ոգւով մը ներշնչուած, ահա՛ այդ յօդուածը, իր բոլոր մանրամասնութիւններովը, զոր հրատարակեց Լոյս⁽²⁾, և ինձ հաճոյք է զայն այսօր յիշատակել։

Սմբագրողը կը մանրամասնէ քանի մը քննադատելի կէտեր Ռլնի Մօթրոնի թարգմանութեանը մէջ, խիստ արագօրէն բայց գիտակցօրէն, իրր հիմ ունենա-

(1) Le suffrage des imbeciles.

(2) Խմբագրական, Թիւ 21. — 27 Մայիս 1906, էջ 502.

լով, 1⁰) գիրքը՝ ըստ նիւթին, 2⁰) թարգմանութիւնը՝ ըստ
ինքեան: Ուրեմն, այսքան հաճելի և չնորձալի հանդամա-
նաց տակ ներկայացուած առիթէն կ'օգտուիմ, ընդառաջ
եղելու համար կարծեաց փոխանակութեան մը:

Արդարեւ, ինչ է Ռընէ Մօքրոհէն, ըստ նիւթին: Յօդուածագիրը կը խորհի թէ՛ հայ ժողովրդին տեսա-
կէտով, այդ գրքին նիւթը չի թուիր բլլալ՝ կրթիչ, հայ
բարեւոյ յարմար, հասկնալի եւ ոչ շահեկան: Յետոյ —
միշտ ըստ նիւթին — գիրք մը որ զոտ ֆրանսական բար-
քերու պատկեր է և այնչափ հիմն՝ որ ժ. Գարու «սկիզ-
բին» կը համապատասխանէ, չի կրնար բաւ մը սորվեցը-
նել ընթերցողաց:

Ուղիղ են այս կարծիքները, եղելութեանց պատ-
շաճ են, ընդունուած սովորութեանց համաձայն են: Այս
կէտերն է դոր պիտի վերաքննենք:

Ինչ է, ստուգիւ, կրթիչ գիրք ըստածը: Սմիթսի
Ինֆլոգնոքիւնն է. Սթիւըրթ Միլի Կանանց հպատակա-
ցումն է. Ատամ Սմիթի Բարոյական Զգացմանց Տեսու-
թիւնն է. Սըր Ճօն Լապլըի Ապրեղաւ Երջանկութիւնն է.
Հէրպըրթ Սրէնսըրի Դասխարակութիւնն է. Մօնթէս-
քիէօյի Պարսկական Նամակներն. Լա Պոնտէնի՝ Նկա-
րագիր Բարոյացը: Ահա աշխարհիս կրթիչ գիրքերուն գըլ-
խաւորները, բացարձակապէս կրթիչ, ժողովրդոց փա-
փաքն է, սակայն, որ իրենց կրթութեանը յատկացուած
գիրքերն ըլլան միանգամայն զուարճացուցիչ՝ ըստ կա-
րելոյն, շահեկան և գիրքմբռնելի:

Կրնայ միթէ կրթիչ եղած չըլլալ Ռընէ Մօքրոհէն,
որուն հեղինակները խնամքով ուսումնասիրեցին 1855 ի,
այսինքն՝ Գաղիոյ Բ. Կայսրութեան ժամանակներուն
մանկարար աղջիկը՝ «մանչական դաստիարակութեամբ»
մեծցած, և այն ատենուան արդի երիտասարդը՝ «ինչպէս
որ վարժարանէն ելաւ»: Այս ծրագրին վրայ հիւսուած,
կրթութիւնն իրեն հիմ ընտրած աշխատասիրութիւն մը չի

Կրնար կրթիչ չըլլալ իբր զուարճութեան գիրք, ո՛չ միայն
ֆրանսացւոյն, այլ նաեւ հայուն համար՝ որ շատ օգուտ
ունի քաղելիք օտար երկիրներու մարդոց և ընկերու-
թեանց փորձառութիւնէն:

Զուարճացուցիչ և շահեկան, երկուքն ալ է, կար-
ծեմ, Ռընէ Մօքրոհէն, նկարագրութեանց պէսպիսու-
թեամբ, բարեկիրթ ընտանեաց բարուց մանրազնին
խուզարկութիւններովը, անձանց նկարագիրներու լայն
ու համարձակ լուսարանութիւններովը, սլարիկէտ կեն-
ցաղի յայտնի ջատագովութիւններովը, մոլութեանց կեն-
դանի և շօշախելի օրինակներովը, և մինչեւ իսկ անձ-
նութեանց լուսարճացուցիչ և ամենէն շահեկան վիզապատ-
նութեանց չափ, և որ աւելին է, կատարելապէս բարո-
յալից և բարոյացուցիչ:

Գրքին մէջ կան, արդարեւ, բազմաթիւ անցքեր
բոլորովին հիւսուած բարիգեան սրամտութեամբ, նկարչի
արուեստանոցի մէջ գործածուած պատկերիչ լեզուով,
գաղիացի կանանց յատուկ bagou ուլ (չաղփաղփու-
թիւն): Հայ ընդհանուրին խորհելու կերպը, բնականա-
բար, տարբեր է: Ան պիտի տեսնէ թէ գրքին երկրորդ
կէսը աւելի ուղղակի կը խօսի իր մտքին, որովհետեւ
առաջին կէսին չափ յրական չէ բացարձակապէս: Առա-
ջին մասին մէջ կը տիրէ աշխոյժ, շարժում, ողեւոր կեան-
քի մը պատկերը, որոնց բոլոր ծնունդ է դարերով
մշակուած գերագոյն սրամտութեան մը: Յանցանքը մերն
է եթէ շատ նուազ սրամիտ ենք, կամ եթէ չենք կարող
գնահատել un bon mot ըստածն իր բուն արժէքովը: Եւ
մեր միտքը յօժարութեամբ կը գիմէ վերացականին,
քերթողական սեւին, խորհրդական միմոլորտին: Այս
նախատեսութեամբ չէ՞ր, արդէն, որ ջանացի հաւկնալի
ընել գիրքս՝ հարիւրաւոր ծանօթութիւններով. քսան

թերթի բարձրացուցի բուն վէպին տասնութ թերթերը ներկայացուցի հայ ընթերցողին խիստ նշանակելի առաւելութիւններ՝ որոնց նմանը վայելելու զինքը չէին վարձեցուցած վէպերու հայ թարգմանիչները։ Հասկնալիք բաժնիքը ըլլալ կը հաւատամ զիրքս հայ ընթերցողներուն, թերեւս առանց կարենալ բաժնիքը ըլլալու դիւրութեամբ։ Եւ այս պէտք չէր որ զարմանք պատճառէր։ Գաղիացի հանրութիւնն անգամ տասը տարիներու պէտք ունեցաւ ընտանեակալու համար իր ծոցէն ծնած վէպի մը հիւսուածքին, Ռենէի նկարագրին։

Ըստ ոճին և ըստ բարուց, պէտք է նաեւ դատել թարգմանութեանս հասկնալիութիւնը։ Բոլոր ընտանեկան տեսարաններու, բոլոր dialogue ներու, և գրքին բոլոր յատկանշական մասերուն մէջ ընկան, սահուն, հասկնալի դատուեցաւ ոճս, գէթ բանիմաց բարեկամաց կարծիքովը։ Կ'ընդունիմ թէ տարբեր կերպ մը նշմարուած ըլլայ ոճիս մէջ, որովհետեւ թարգմանութիւնս փնտրուեց չէր, այլ Կոնստանտնուպոլսէն։ Խնդիր էր արտադրել Կոնստանտնուպոլսէն իւրաքանչեւ թարգմանութեան, աշխոյժին, սուր և հատուկ կերպին զգացողութիւնը։ Իսկ բարուց տեսակէտով, տարբերութիւններն այնքան խոր են մեր և գաղիացոյն միջեւ, որ հարկ պիտի ըլլար մէկ գրչի հարւածով դատապարտել մինչեւ ցարգ ֆրանսերէնէ թարգմանուած բոլոր վիպասանութիւններն, առանց բացառութեան։ Ահ, կը սխալիմ... Պոլ և Վիդգիմէ, Փարիզէ, Արքայ Թոմասէ զատ։ Գաղիացի հեղինակները, խօսքը մեր մէջ, բնաւ հայ հանրութեան ճաշակին մտածած չեն՝ երկ մը յորինելէ առաջ։ Մենք պէտք ունինք անոնց մտաւոր մակարդակին համեմատ, կրթութիւն անոնց քաղաքակրթութեամբը։ Արդէն, թարգմանութիւնները օտար բարոյ ծանօթացման զօրաւոր ազդակներ են։

Ասիկէ դատ, համայնքի մը ոգին, կամ esprit ն չի մնար մշտնջենաւորապէս նոյնը, այլ կ'ազդուի զրացնու-

թեան, յարաբերութեանց, առեւտրոյ, գրականութեան պահանջումներէն։ Այս օրուան գաղիացին պահեց հիւսաւորց Կալիացոյն esprit grivois ն. բայց այս վերջինս ալ չկրցաւ իր միտքը և մտածումը չձուլել լատինական կերպին, լատինական մշակման կաղապարին մէջ։ Մեր վաղեմի թարգմանիչներն ալ, իրենց կրօնական գրականութեանը հետ, միթէ տակաւ չմտցուցին օտար գրելու կերպեր, նոյն իսկ զրացի համայնքներու յատուկ idiotisme ներ։

Աղեքսանդր Տիւմա հայր և որդի, Էօթէն Սիւրբապլիէ տը Մոնթէրէն, Էտիեն Ապու, Իւլիօ, Էլն... իրենց բաղձաթիւ վիպասանութիւններովը նիւթ հայթայթեցին հայ թարգմանիչներուն, և անոնց գործերէն ո՞րն էր որ հասկնալի, դիւրամբունելի կրցաւ ըլլալ հայուն։ Միթէ յարմար էին նաեւ հայ բարուց։ Դեռ այսօր, ի՞նչ կ'ուզէիք որ հայն հասկնար Մօլիէրի և Ժ. Գարու précieuse ներուն ընկերութեանէն, մէկդի թողով քանի մը չափազանց մտահար կամ burlesque զաւեշաները, արձակ գրուած, որոնցմով չէ որ կը հիւսուի Մօլիէրի մը փառաց պսակը։ Իսկ անոր ոտանաւոր կատակերգութիւնները, մեղի համար ուրիշ բան չեն ըլլար, թարգմանուելով, եթէ ոչ հեռաւոր ազդեցութիւններ քաղուած և չիշերու մէջ ամփոփուած հանքային ընտիր ջուրեր, որոնք, տեղափոխուելով, արդէն կորուսած են իրենց կենսատու յատկութիւնները։

Բարոյ և ժաւանակի խնդիրները — միշտ կը ստախմանամ Լոյսի յոգեւածագրին — իրարու հետ մօտ ազերս ունին և կը չփոթուին ինքնին. անկարելի է խօսիլ մէկուն և լռել միւսին վրայ։ Տասներկուերորդ դարուն բարուց, մանաւանդ վատթար բարուց զաղրելի մնացորդներն ի՞նչպէս կրցան նկատուիլ կրթիչ, չահեկան, հասկնալի և յարմար, երբ Կ. Ս. Իւթիւճեան ներկայացուց մեր համայնքին Սոփիացոյն Հաւատարմութեան

անցքերուն թարգմանութիւնը: Երեւակայութիւն գրք-
գուղ դէպքեր, դարչելի տեսարաններ, զազիր դաւանու-
թիւններ, սաստիկ կրօնամոլութեան մը մոլեգնական
բոլոր ցասումները, ահա՛ ինչ որ բարեյիշատակ Իւթիւ-
ձեան հրամցուց հայ հանուրքին՝ որ ներողամտութիւնն
ընդունած է իբր կրօնական և ընկերային վարուց սկզբ-
բունք: Կը մաղթենք որ բոլորովին սպառած ըլլար այդ
թարգմանութիւնը՝ որպէս զի նորահաս սերունդները
շարեւրդողութիւնն ունենային զրկուած մնալու այնպի-
սի վատթար ընթերցումէ մը: Բաղդատեցէք այդ Պեռ-
քոս Արզօնդ խոստովանահայրը՝ Ռընէ Մօքրոնէն խոս-
վանայր Պլամբուա քահանային հետ, և ըսէք թէ ո՞ր
տիպարն է կրթիչ, հրահանգիչ, զուարճալի, մեր բարուց
կերպով մը համաձայն և, ինչ որ արհամարհելի է, բարոյա-
ցուցիչ: Կան, սակայն, բաղմաթիւ գնահատողներ՝ որոնք նոր
կը գտնեն ութը դար (!) առաջուան բարուց բիրտ ու կոշտ
պատմութիւնները՝ քան ասկէ յիսուն տարի առաջ տեղի
աւելցած կղերութիւն մը: Անոնք կը կաղմին roman-
feuilleton ի անյադ յաճախողները, ժողովրդին ստուար
մէկ մասը, սիրահարներ տղայական պարզամտութեանց,
երախայ մը որ կորսուեր է և որ օր մը, յանկարծ, քա-
ռատուն տարեկան մէջտեղ կ'ելլէ. անակնկալ և բուռն
ոճիրներ. սատանայի միջամտութիւն, քիմիադէմոնստրու
խորհրդաւոր սրտակներ. ալեւոր ծերունի մը որ կ'ա-
մուռնանայ անտիական կոյսի մը հետ. վերջապէս, պատ
մը՝ որ կը ծակուի, և ձեռք մը՝ որ ծակէն դուրս կ'ելլէ՝
դաշոյն մը ցուցնելով, ինչ գիտնամ, դաւապաններու
և սոստու կիներու հետաքրքրութիւնը շարժելիք առաս-
պելներ...: Ասոնք են, միթէ, մեղի համար, կրթիչ,
հասկնալի և բարուց յարմար վիպասանութիւնները...:
Հարցուցէ՛ք կիներուն...: Անոնք ժուժ Օնէ մը գիտն
և ուրիշ անուն լսել չեն ուզէր (1)....:

(1) «ՊՊ. տը Կօնգու, հետեւարար այն գրողներէն են՝ զորս հան-
րութիւնը սխալ կը դատէ, վասն զի բիշ մարդիկ կան, հանրութեան
մէջ, որ անոնց պէն զգան»: Էմիլ Զօլա, Les Romanciers Naturalis-
tes, էջ 229. — Տես նաեւ գրքիս 38 երրորդ էջը Դիտ. 2.

Ռընէ Մօքրոնէն կ'ընդգրկէ ժԹ դարուն ոչ թէ «սկիզ-
բը», այլ երկրորդ կեսը, 1855 ի ժամանակները, մինչդեռ
Վիքթօր Իւկօյի Նօքր-Տաւ սը Բաւին դար մը աւելի հին
է իբր կղերութիւն, և դարերով աւելի հին՝ իր պատ-
մական հետազոտութիւններովը: Իսկ եթէ «հին» ան-
ւանուէր Ռընէ Մօքրոնէն, ipso facto հաւթեանց կարգ
պէտք պիտի ըլլար անցնել Պալգաքի Մարկային Կասա-
կերգութիւնը, հարիւրի մօտ հատորներովը, որ Լուի Ֆի-
լիբի իշխանութեան bourgeoisieին (միջակորեար) նկա-
րագրութիւնն է: Հիներու մէջ պիտի նետուէին Էմիլ
Զօլայի Ռուլօն Մագառներուն ամբողջ շարքը, և Ալֆօնս
Տօտէի հուշակոս որ Նապապը, որոնք ժամանակից են
Ռընէ Մօքրոնէնի և կը համապատասխանեն Գաղիայ Բ.
Կայսրութեան օրերուն:

Արդէն վիպասանութիւն մը կրնայ չըլլալ «այժմեա-
կան» (actuel), իբր դէպքերու անցք, բայց բնաւ չդադ-
րիլ «արդի» (moderne) անուանուելէ՝ իբր երկասիրու-
թիւն: Օրինակ, Կիւսթավ Ֆլօպէի Մալանկո անուն
երեւելի վէպը: Հոմերոս, իր շատ հատուածներուն մէջ,
միշտ «արդի» է՝ իբր արուեստ, այնքան արդի՝ որքան
Անուի Լալլետան մը, որքան Օգիստ Միուպո մը: Մէկը
ժամանակագրութեան տեսակէտն է, միւսը՝ գրական
արուեստինը: Պալգաքի միջակորեարը, ըստ ժամանակին
չունի թերեւս մօծ ալմեդարիւն. բայց, ըստ արուես-
տին, Պալգաք երբէք պիտի չծերանայ, երբէք պիտի
չհինանայ, ինչպէս որ երբէք պիտի չհինան Շէքսպիր
Մօլիէր, Լա Ֆօնթէն, Լը Սափ, Տանդէ, Չէրվանդէս:
Ասոնք առանձնաշնորհալ են վայելելու մշտագալար
երիտասարդութիւն, անվախճան արդիութիւն մը, որովհե-
տեւ իր լայն և ընդարձակ գիծերուն, իր մեծ և գլխա-
ւոր յուզումներուն, իր անայլալ տառապանացը մէջ ու-
սումնասիրեցին մարդկային խոր, անթափանցելի և ան-
չափելի սիրոր: Դարերը պիտի անցնին, անոնց զիրքերը
պիտի մնան գրականութեան հրաշակերտները:

«Արուեստը կ'ապրի մշտնջենաւոր բաներով կամ արդէն անցած բաներով, յաճախ չգիտնալով թէ ի՞նչ բան, դարերու ընթացքին մէջ, յաջորդաբար արդի (moderne) անուանուած է, կամ, եթէ երբեմն գիտցած է թէ ի՞նչ է «արդի»ն, այդ ալ երբէք նախանձոտ ցանկութեամբ մը սիրած չէ⁽¹⁾»։ Այս է, ահա՛, ողջ և ընդհանուր սկզբունքը՝ որով կը չափուի գործի մը նոր կամ հին ըլլալը։ Շատ ծեր մարդիկ կան՝ որ երիտասարդէ մը աւելի դալար մնացած են...։ Շատ նորութիւններ ալ կան որ պիտի մոռցուին...։

Գալով մասնաւորաբար Ռընէ Մօքրոէնի, Կօնգուռներու ամենէն աւելի երկարատեւութեամբ օժտեալ գիրքերէն է։ Ասկէ զատ, «Կօնգուռներն արդիապաշ (moderniste) ներ են⁽²⁾»։ Իրենց վեց վիպաոսանութիւններէն հինգը Բարիդեան վէպեր են, և անոնց նիւթն է՝ արդիութիւնը⁽³⁾ (modernité)։ Եւ եթէ այս տողերս, ինչպէս նաեւ Ռընէ Մօքրոէնի թարգմանութիւնս, ծառայէին խմբելու մեծամասնութեան ճաշակը՝ արդի անուանուած արուեստին սիրովը, արդէն բաւական վարձատրուած պիտի նկատուէր աշխատութիւնս։

Լոյսի յարգելի յօդուածագիրը կը նկատէ «չստ փափուկ» թարգմանութեան քննութիւնը՝ «ըստ ինքեան», և շատ իրաւունք ունի. ապացոյց՝ այն ամէն անխորհուրդ գրուածները, որոնք նետուեցան հրապարակ «իրը քննադատութիւն»։ Մարդ կ'ուզէ երախտապարտ ըլլալ անոնց՝ որոնք գիտակցութիւն ունին կարգ մը գործերու փափկութեանը և որոնք, եթէ ուզէին իսկ պարտիզպանին երեսէն ճանճերը վանել... , գէթ սաղաքարով մը չէին ընէր։ Այո՛, ինչպէս ան կ'ըսէ, «հետաքրքրական յայտնութեանց առջեւ պիտի գտնուէինք եթէ բազմատական

քննութիւն մը կատարուէր, երկարողի և ձեռնհաս գրագէտներու կողմէ, մինչեւ հիմայ հայերէնի վերածուած վէպերուն բնագիրներուն և թարգմանութեանցը վրայ»։ Եւ իսկոյն կ'աւելցնէ. «Դեռահաս Միջակորեարի թարգմանութիւնը զուրկ չէ. նպաստաւոր տպաւորութեան մը յատկութենէն»։

Հին և նոր թարգմանութեանց բազմատեսակներն ինչպիսի այսօր է որ համարձակօրէն կը չօչափուի, որով և իմ արտօնութիւնս կը զօրանայ «հետաքրքրական յայտնութիւններ» ընելու անոնց վրայ, ըստ խօսակցիս փափաքին։ Չեմ ուզեր աղարտել յիշատակներ և ոչ իսկ պակսեցնել համակրութիւններ. բայց պէտք ալ չեմ տեսներ ծածկելու թէ՛ այդ երկարողի ուսումնասիրութիւնն ըրած եմ կ. Ս. Իւթիւճեանի թարգմանչական արուեստին վրայ, զոր դժբաղդաբար խիստ տկար, յետին աստիճանի նախնական գտած եմ։ Պատահած իսկ է Իւթիւճեանի չփոթել Բարիդ քաղաքը (Paris) Բռիամի գաւակ և Էլէնի առեւտնգիչ Փարիսի (Pâris) հետ, ճիշդ Լա Ֆօնթէնի խօսած մարդոց պէս՝ որոնք կը չփոթեն Հռոմի հետ՝ Բարիդի հին արուարձաններէն՝ Վօփիւսարը։ Ահա՛ «հետաքրքրական յայտնութիւն մը», հաբիւրաւորներէն մէկը, որ պիտի զրկէ Իւթիւճեանի գործերը՝ «նպաստաւոր տպաւորութեան մը յատկութենէն»։

Հայերէնի սակաւաթիւ անճշգրտութիւններս, զոր մասնաճիւղը Լոյսի յարգելի յօդուածագիրը, արդարացի են գրեթէ (էջ 503)։ Իսկ ուրիշ գիտողութիւններ կան՝ (էջ 504) որոնց համամիտ չեմ. զոր օրինակ, եւրոպական զգեստներու անուանց համար, ես հետեւեցայ Նորայրի բառգրքին և գործածեցի *sarbasn*, յօղի, *մեկնոց*, *մեկնոցակ*, *ներքնակ*, *թիկնոցակ*, *փոքնակ*, *բոյեակ*, *մորթակ*, *ջանջիլ*, որոնց համար կ'ըսուի թէ «առայժմ կեանք չունին»։ Այս կէտին վրայ բաւական երկայն յօդուած մը գրած եմ արդէն, և փափաքողք կըր-

(1) Ժիւլ Լըմէզո, *Les Contemporains*, հատ Դ. էջ 49. — (2) Նոյն, էջ 34. — (3) Նոյն, էջ 49.

նան աչքէ կրկին անցնել Արեւելի (թիւ 5698 — 16 հոկտ. 1904): Հանդես Ամստըր Դեմոկրատիայ յօդուածիս և իր խորհրդածութիւններն ալ հրատարակեց, (Փետրուար 1905): Ստոյգ է որ նորածեղութեանց առուտորն ունի իրեն յատուկ jargon մը՝ զոր հարկաւ պիտի նուիրագործէին Գալէնտէրներ, իրենց արհեստին պահանջումէն և իրենց անձնական շահէն մղուած, ինչ որ արդարանալի է: Արդէն, միթէ ամէն օր չե՞նք կարգար վաճառականներու ծանուցումները «Աննաման անձրեւնոյներ, մուշամպաներ, շաւսիկներ, պլանիքներ, ճամբորդութեան պայուսակներ...»: Պէտք է մոռնալ որ ասկէ վաթսու տարի առաջ հարիւրաւոր բառեր կային՝ որ «այն ատեն կեանք չունէին» հայերէն գործածութեան մէջ, և մարդ ստիպուած էր անոնց տաճկերէնը դնելու փակագծի մէջ. զոր օրինակ՝ գեղձ (եր պէղի), տողուկ (պաղպաղ), մահարեր սարսուռ (հալադէ), ճճի (սողուն), խոյլ ախտ (արձա), ծւերութիւն (սլուխա), հարսանիք (խաւնուխ), կարմրախտ (ֆլզլզ), ջերմ (սրբում), թանչ (մաշաւր), յօդացաւ (վիւն), սանձ (կեմ), մառախուղ (սիւնան), թոք (սգ ճիլեր), խաւարտ (գալգալար), վրան (չասը), քարայր (մադարա), և ին. և ին. (1): Ուրախալի է որ այն ատեն «տառադարձութեան» մոլեգին սէրը չի կար, և հիւանդութեանց անուններուն համար պառաւ կիներու չէին դիմեր, այլ կը ջանային գործածել ընել՝ իրենց համար «առ այժմ անկենդան» երեւցած բոլոր բառերը, առանց խորութեան: Եթէ մեր նախորդներն այդպէս ըրած չըլլային, մենք, դեռ այսօր, մեծ կտոր մը հացին՝ արդի սլաւական քանի մը ցեղերու պէս, «Պոլիֆո քարչա...» պիտի ըսէինք:

(1) Տես Անդր. Փփովիչ, Արուես երկայնակեացութեան, Կ. Պոլիս, Տպ. Յ. Միւնիստիսեան, 1850: — «Ծուռերկաթին խրչըմ կ'ասեն, հաւուն ձաղին վիլիլիմ կ'ասեն, էրկան պատին տուար կ'ասեն», ըստ գոեհիկին: (Գ. Մ.) Մշեցին ուրիշ քաղաք մը գտնուելով՝ զարմացեր է Սէ՛ «արագիլին շակիակ կ'ասեն», բանձըր տեղին չարսախ կ'ասեն, մեծ վարտիքին շարվար կ'ասեն:»

Կայ ուրիշ չարք մը հայերէն բառերու, ինչպէս զրան, զրանիկ, ակումբ, երաս, շախ, եգի շար, և ին. ուրոնց համար կըսուի թէ «ճշգրտութեան կը կարօտին»: Առաջին բառը շատ գործածական էր մանկութեանս. վարդովեանի դերասանները սովորաբար զրանիկ կ'անուանէին cigarette-ը, և վերջերս, բանասէր ծերունին Յովհաննէս Հիւարբեան էֆէնտի, իր ութսունամեայ վարժութեանը հետեւելով՝ «Գրանիկ մը տուէք... զրանիկ կը ծխեմ...» կ'ըսէր տեսակցութեան մը միջոցին՝ զոր ունեցայ իրեն հետ: Ինչ որ «մտած» կամ «անտոյգ» կը թուի միշտ, շատ աւելի ապրողներուն համար «ողջ» է և «հաստատ»: Մեր մէջ, նորոյթ եղած է արհամարհել հին փորձառութիւնները, խղիւ շարունակութեան անհրաժեշտ կապը անցեալ և ներկայ լեզուներուն ինչպէս և սերնդոց միջեւ: Վնասակար ունակութիւն մը, յաճախ յանձնադաստանութիւնէ ծնած, որ կը ջլատէ լեզուին պահպանողական ոյժերը: Պէտք է կայ լքանել անցելոյն մէջ համբարուած միջերը՝ գոհացնելու համար ներկայ պէտքը ո՛ր է ընդունելի կամ անընդունելի հնարքներով: Ինչ որ կը խանգարէ լեզուն, չկրնար ընդունուիլ իրր վերանորոգիչ տարր կամ ազդեցութիւն: Նոր միջերք կան շահագործուելիք, ինչպէս զաւառախ կամ ժողովրդական լեզուին ճոխութիւնները: Սակայն և այնպէս, լեզուի մը գրական և ժողովրդական գործածութիւններէն հնագոյն կամ նորագոյն տարրերը չեն կրնար զիրար բոլորովին վտարել, զիրար իսպառ ջնջել՝ արտագրելու համար լեզուական աներեւակայելի թոհուրտ մը. այլ մաղթելի է որ համերաչխ ընթանան ի շահ մէկ հայերէնի մը, ի շահ լեզուին տեսականութեանը:

Գրաբարի ուսումը տկարացաւ և լքուելու վրայ է: Վնասակար երեւոյթ: Որով է յանցանքը՝ եթէ ոչ դպրոցներու Ուսուցչական մարմինն: Գաղիացիք մէկ լեզու միայն ունին, բայց դարձեալ կը յանձնարարեն ոչ թէ լաւ

տիններէնին՝ այլ հին գաղիներէնին ուսուցումը . «Faciliter l'intelligence de l'ancien français est le plus sûr moyen d'en inspirer le goût» (1) : Մեր հին հայերէնին ճաշակն ալ, այսօր, անհրաժեշտ է որ ներշնչուի այն ամէն անոնց՝ որ ասպարէզ կ'ընտրեն ուսուցչութիւնը կամ գրականութիւնը : Եւ որպէս զի զարգանայ գրաբարի ճաշակը, պէտք է ԴԻԻՐՈՒՍՈՅՑ ընել գրաբարը, նոր մեթոսներով, նոր դասագիրքերով : Եթէ մեռած բան մը կայ, այդ ալ, մեծամասնութեան համար, Զարգացեալն է՝ ոչ թէ չնորձալի և ազնուական գրաբարը :

Ի՞նչ հոգ ինծի եթէ շատեր պիտի չհասկնային *salus* (2) ակումբ, երաս, ևսլն բառերը՝ որոնք գոյութիւն ունին, սակայն, հայ բառգրքին մէջ : Ո՞վ մեզմէ գիտէր թէ *saluans*՝ բանջարեղէն է : Բայց 1850 ին շատ լաւ գործածեալ են զայն :

Թէօֆիլ Կօթիէ կը շողոքէ ժողովրդին անծանօթ մնացած բառերուն դէմ, և չընդունիր որ ժողովուրդը սղէտ մնայ իր լեզուին :

«Կուզէ՞ք որ գրածնիդ հասկցուի, ահա՛... զրեցէք օրագրի մը օրը օրին լուրերը... : Սակայն գիտցէք որ գաղիներէն լեզուն խամրելու վրայ է, իրողութիւն է ըսածս... : Է՛հ, Տէր Աստուած, տեսէք, վէպերու մէջ, կ'ըսեն թէ լեզուս չի հասկցուիր... : Եւ սակայն, ես ինքզինքս զրած եմ աշխարհիս ամէնէն աւելի տափաւորէն յստակ գրողի մը տեղ... : Եթէ չեն հասկնար, այն է որ, կ'ենթադրեմ, ես սապէս բառեր կը գործածեմ... architrave... : Բայց վերջսպէս չեմ կրնար

(1) Ch. Aubertin, Choix des Textes de l'ancien français, 1897, Յաւաքարան :

(2) Պարսկ. քախք, զահ, ամու, տախտ, մահիճ : Այս տեւականով խրախուսելի է Դերասատիւ Եղ. Դուրեան Սրբազանը, երբ կը գործածէ սա քիչ ծանօթ բառերը՝ շայնշի, շոյիկ, խերկող, խոյող, հերձ, կոււք, ասղանի, յածոււ, դրուժան, զորս Գրասեօր կը գտնէ զբժարըմբունի : Արեւել, Թիւ 6121 — 21 Փետր. 1907 :

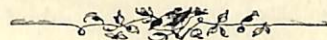
գրել թէ՛ architrave ըսուածը ճարտարապետական ձեւ մըն է, որ սապէս կամ նապէս բան մը ըսել է... : ՊԵՏՔ Է ՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂԸ ԳԻՏԵՍՑ ԲԱՌԻՐԸ :» (1)

Եթէ հայ մը եղած ըլլար Թէօֆիլ Կէօթիէ, անշուշտ պիտի գոչէր. «Պէտք է որ ընթերցողը գիտնայ ըտուր հայերէն բառերը՝ զոր գործածեց չ. Արսէն Բաղրատունի, քաղելով զանոնք ամէն դարերու հեղինակներէն :»

Եթէ չեմ սխալիր, այս խորհրդածութիւններս ալ մաս կը կազմեն — քերականութեան չափ — «հայ գրականութեան և հայ լեզուի պահանջներուն» : Հայկաբանները կ'անցնին (2), բայց լեզուն կը մնայ՝ որպէս զի զարգանայ, զօրանայ և ստանայ առողջ գոյներ, կենդանի շարժում : Պաղլաք ամենէն յուր գրողն էր, ամենէն քիչ գաղիաբան էր. չէր վախնար «վիշտ պատճառելէ Նօէլ և Շարսալի ստուերին» — Էտմոն տը Կօնգուրտ լե plus grand romancier français :

Շնորհապարտ ըլլալ պէտք է Լոյսի պատուարժան յօդուածագրին, որ գիտցաւ պատճառ ըլլալ, իր փափկանկատութեամբն ու հեռատեսութեամբը, գրական քանի մը այս կարգի խնդիրներու լուսաբանութեանը :

Լաւագոյն վերջաբանն այս է գրքիս :

(1) Ed. et J. de Goncourt, Charles Demailly, 1900, էջ 81

(2) Դատապարտելի կը գտնեմ ոմանց պայքարը գրաբարի դէմ : Հայերէն լեզուի տգետներն են որ այնպէս կ'ընեն, զնայելով Արեւելեան Մամուլի Զմիւռնաբնակ յօդուածագրին անբանութեանցը : (Տես Թիւ 14, տարի 1907, էջ 337—343) :

(3) Նօէլ և Շարսալի քերականութիւնը գաղիացոց Զարգացեալն է կերպով մը :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Ռընկ Մօքրոկնի քարգմանութեանն առիւ հետեւեալ յօդուածները երեւցան :

«ՄԱՆՁՈՒՄԷ» ՕՐԱԳԻՐ. — 1906 թուի, Յունւարե մինչեւ Մարտ, թիւ 1406, 1416, 1422, 1428, 1456, 1462, — եւ 29 Դեկտեմբեր 1906 :

Տես պատասխաններս *Արեւիկ*ի մէջ, 1906 թուի, Փետրւարե մինչեւ Մարտ, թիւ 6091, 6101, 6107, 6108, 6112 :

«ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ» ՕՐԱԳԻՐ. — 1906, Ապրիլե Մայիս, թիւ 2910, 2950, 2951 :

Տես պատասխաններս *ի նոյն*, թիւ 2956, եւ 2958 :

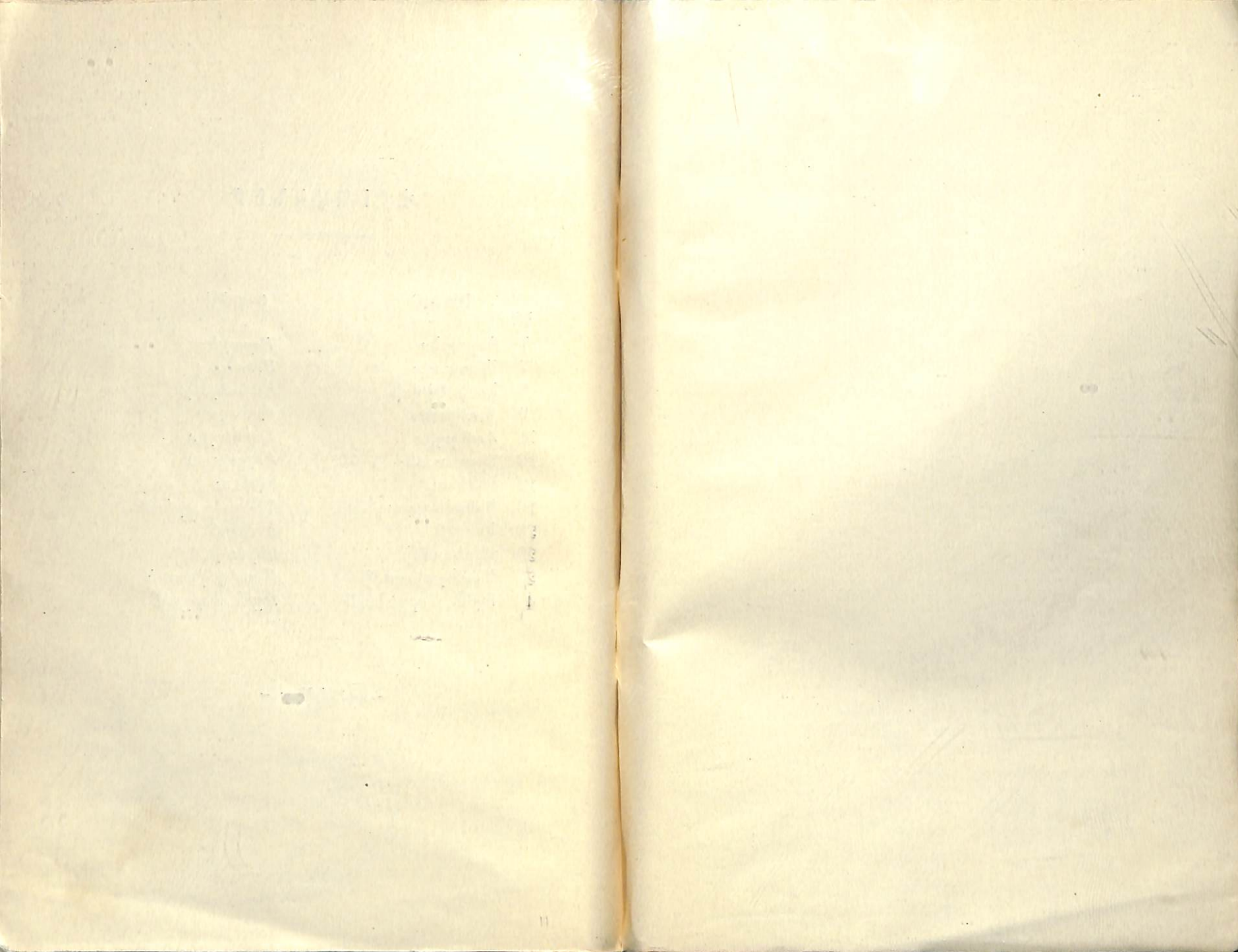
«ՄԱՍԻՍ» ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ. — 1906, Մարտե Յունիս, թիւ 5, 10, 12 եւ 16 (Ռ. Յ. Պերպերեան) :

Տես պատասխաններս *ի նոյն*, թիւ 4, 5, 6, 7, 8, 11 եւ 13 :

Թարգմանիչն ունի նաեւ բաւական քուով պատաս ուսումնասիրութիւններ եւ ուրիշ հետեւումներ, որոնք պիտի կարենան յարմար առիւ երեւցալ օրագրաց մէջ, Կոնգրուներու հեղինակութեանցը նկարագրին վերայ եւ *Ռընկ Մօքրոկնի* քարգմանութեանը առիւ արտայայտուած անգիտելիքներէնց դեմ :

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Սխալ	Ուղղելի
7	Փօրաբեր	Բօրաբեր
7	Մրտառուջ	Մրտառուջ
8	Լուի Ֆիլիպ	Լուի-Ֆիլիպ
9	Վալաւոս	Վաւաւոս
11	Հանգպիր	Հանգիպիր
12	Տոջորուած	Տոջորուած
12	Կեւերու	Կեւերու
16	Կեւսա-գրութեան	Կեւսա-գրութեան
20	Երորդն	Երորդն
25	Սեբեւանքի	Սեբեւեանքի
27	Մարեղախոսունի	Մարաղախոսունի
40	Ռընկ Մօքրոկնեմ	Ռընկ Մօքրոկն

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317316

ԳԻՆ 24 ԴԱՀԵԿԱՆ

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک فی ۱۷ تموز ۳۲۳ تاریخلی
و ۲۰۵ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر
